

Центр економічних і соціальних досліджень
Center for Economic and Social Studies

ПРІОРИТЕТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОСТІ ПРОМИСЛОВОСТІ Й АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ в умовах повномасштабної війни

Аналітична доповідь
Електронне наукове видання

За повного або часткового відтворення цієї публікації посилання на видання обов'язкове

О. В. Собкевич, д-р екон. наук, проф. (кер. авт. колективу); А. В. Шевченко, канд. екон. наук; В. М. Русан, канд. екон. наук, ст. наук. співроб.; Л. А. Жураковська

За редакцією д-ра екон. наук, заслуженого економіста України Я. А. Жаліла

Пріоритети забезпечення стійкості промисловості й аграрного сектору економіки України в умовах повномасштабної війни : аналіт. доп. / [О. В. Собкевич, А. В. Шевченко, В. М. Русан, Л. А. Жураковська] ; за ред. Я. А. Жаліла. — Київ : НІСД, 2023. — 49 с. — <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.04>

Відповідальна за випуск *Т. В. Джига*
Редактор, коректор *О. М. Тищенко*

Виготовлювач
Національний інститут стратегічних досліджень,
вул. Пирогова, 7-а, м. Київ, 01030
Тел./факс: (044) 234-50-07; e-mail: info-niss@niss.gov.ua; <http://niss.gov.ua>

Київ 2023

© Національний інститут
стратегічних досліджень, 2023

Обґрунтовано засади та визначено пріоритети досягнення стійкості промисловості й аграрного сектору до викликів і ризиків війни, а також стимулювання їх відновлення та зростання. Встановлено, що важливими напрямками забезпечення стійкості в цих секторах економіки є такі: розбудова промислової політики для забезпечення здатності промисловості ефективно задовольняти потреби фронту й цивільного населення в умовах війни, а також залучення драйверів структурних змін та інноваційного зростання в умовах повоєнної відбудови; удосконалення аграрної політики стосовно забезпечення ефективності сільськогосподарської діяльності, зміцнення продовольчої безпеки, нарощування експорту агропромислової продукції.

Визначено, що надання Україні статусу кандидата в члени ЄС означає можливість пришвидшити модернізаційні зрушення в усіх сферах, зокрема в промисловості, зміцнивши її стійкість, – на засадах розвитку конкурентних переваг і використання потенціалу ЄС як прискорювача інклюзивного економічного зростання. Наголошено на потребі сприяння якісно новому формату співробітництва з ЄС з урахуванням національних інтересів України щодо розбудови високотехнологічного сектору промисловості, створення нових виробництв.

ВСТУП

Унаслідок повномасштабної агресії РФ в Україні промисловість і аграрний сектор економіки зазнали значних утрат і руйнувань. Низка підприємств у зонах бойових дій та окупації зупинилася, велику кількість виробничих потужностей зруйновано або пошкоджено, ускладнено доступ підприємств до ресурсів і сировини, ринків збуту. На значній частині земель неможливим є проведення сільськогосподарської діяльності; блокування морських портів унеможливило експорт сільгосппродукції традиційними торговельними шляхами; на прифронтових територіях є проблеми із забезпеченням населення продовольством.

Попри безпрецедентні пошкодження, промисловість функціонує та демонструє стійкість до викликів і ризиків війни завдяки вжитим заходам і реалізованим ініціативам на різних рівнях державного управління, а також у підприємницькому середовищі – щодо забезпечення роботи промислового сектору та мінімізації наслідків утрат, адаптації до змін ведення господарської діяльності в умовах воєнного стану. Аграрний сектор виявив високу стійкість та адаптивність до ризиків воєнного часу – продовольчі потреби населення країни забезпечено вповні; ужито заходів для подолання й недопущення сплесків цін на харчові продукти, розбудови ланцюгів постачання й збуту агропродукції; попри ворожі дії агресора, Україна підтвердила та закріпила свій статус гаранта продовольчої безпеки на світових ринках.

Важлива роль, яку відіграють промисловість і аграрний сектор у забезпеченні стійкості економіки України в умовах затяжної війни і повоєнного відновлення, потребує обґрунтування напрямів і заходів державної політики щодо підтримки реформ та ініціатив, спрямованих на адаптацію суб'єктів господарювання до викликів і ризиків війни, а також закладення підґрунтя для відновлення потенціалу довгострокового зростання.

Для досягнення стійкості промисловості державна політика має поєднувати інструменти створення рамкових умов для відновлення промислового виробництва з інструментами стимулювання галузевого розвитку за пріоритетними для економіки напрямами, що забезпечуватимуть її швидке відновлення та модернізацію. Важливим чинником забезпечення стійкості промисловості є активізація євроінтеграційних зрушень, що створить умови для використання потенціалу ЄС як прискорювача економічного зростання, розбудови промисловості за європейськими нормами й стандартами, взаємовигідного партнерства в промисловості з урахуванням національних економічних інтересів.

В умовах повномасштабної збройної агресії РФ державна аграрна політика має бути максимально заохочувальною для забезпечення стійкості сільськогосподарського виробництва й збереження ефективності ланцюгів «виробництво – перероблення – зберігання – постачання населенню харчових продуктів». Найважливішими завданнями такої політики є: гарантування продовольчої безпеки; забезпечення сільськогосподарських виробників матеріально-технічними ресурсами; створення умов для самостійного забезпечення харчовими продуктами подвірних господарств і тимчасово переміщених осіб; нарощування первинного й поглибленого перероблення сільськогосподарської сировини всередині країни й збільшення частки готової харчової продукції та продуктів з більшим вмістом доданої вартості в експорті.

РОЗДІЛ 1. ВТРАТИ У ПРОМИСЛОВІСТІ ТА АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ ВІД РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

Унаслідок розгортання на території України повномасштабної війни **припинили роботу понад третина промислових підприємств**¹. За оцінками Київської школи економіки, на початок вересня 2022 р. з початку війни пошкоджено та зруйновано 412 промислових підприємств, з урахуванням великих та середніх об'єктів у східних та південних областях України². За підсумками 2022 р. загальну суму прямих збитків підприємств оцінюють у 13 млрд дол. США³.

За підсумками 2022 р. промислове виробництво в Україні скоротилося на 36,9 % (рис. 1).

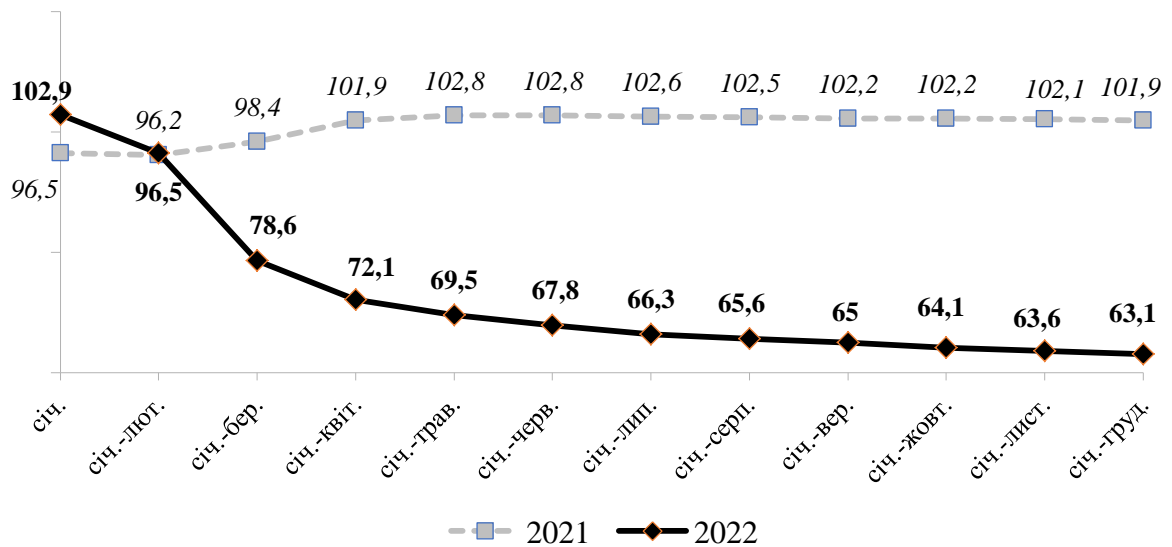

Рис. 1. Індекси промислової продукції, відсотків до відповідного періоду попереднього року

У добувній промисловості падіння виробництва становило 30,1 %, у переробній – 41,2 %, у постачанні електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря – 30,7 %. Серед галузей переробної промисловості найглибшого падіння зазнали виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення, металургія та хімічне виробництво (рис. 2).

¹ Третина промислового потенціалу в Україні не задіяна через високі ризики. URL: <https://uspp.ua/news/ostanni-novyny/2019/tretyna-promyslovoho-potentsialu-v-ukraini-ne-zadiiana-cherez-vysoki-ryzuku>

² Загальна сума прямих збитків інфраструктури зросла до \$ 114,5 млрд. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamih-zbitkiv-infrastrukturi-zroslo-do-114-5-mlrd/>

³ «Росія заплатить». Проєкт зі збору, оцінки й аналізу інформації про матеріальні втрати України від війни з Росією. URL: <https://kse.ua/ua/russia-will-pay/>

Рис. 2. Динаміка індексів промислової продукції за видами діяльності

З жовтня 2022 р. агресія РФ на території України проявилася масованими прицільними обстрілами об'єктів енергетики, у результаті чого на початок 2023 р. було пошкоджено близько 40 % загальної інфраструктури та генеруючих потужностей енергетичної системи України⁴. Це призвело до поглиблення кризових тенденцій у промисловості внаслідок застосування масових аварійних вимкнень, планових обмежень енергопостачання для промислових підприємств за пріоритетності забезпечення електроенергією об'єктів критичної інфраструктури та домогосподарств порівняно з промисловими споживачами.

Найвідчутнішими для української економіки стали втрати *металургійного комплексу*, який забезпечував близько 10 % ВВП України та понад третину українського експорту. Розгортання активних бойових дій у східних регіонах України спричинило значні фізичні втрати активів галузі. Знищено потужності ПрАТ «Металургійний комбінат «Азовсталь»» та ПрАТ «ММК ім. Ілліча», які разом виплавляли 40 % української сталі. Збитки від їх руйнування оцінюють в 11 млрд дол. США⁵. Крім того, РФ окупувала понад

⁴ Через пошкодження енергетичної інфраструктури Україна тимчасово не здійснює експорт електроенергії до Європи. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/229520.html>

⁵ В. Колісніченко. SCM оцінює збитки від руйнувань на «Азовсталі» та ММК ім. Ілліча в \$ 11 млрд.

40 % родовищ металів. Серед іншого, росіяни захопили 6 родовищ залізняку, 2 родовища титанової руди, 2 родовища цирконієвої руди, 1 родовище стронцію, 1 родовище літію, 1 родовище урану, 1 родовище золота⁶.

Попри відновлення в II кварталі 2022 р. роботи частини зупинених на початку війни металургійних підприємств, жодне з них не змогло повернутися до довоєнних обсягів виробництва, що спричинено як фізичними втратами, так і руйнуванням логістичних ланцюгів, зростанням тарифів на залізничні перевезення, падінням світових цін на металургійну продукцію. Поточна завантаженість металургійних комбінатів становить 15 % від довоєнного рівня, гірничо-збагачувальних комбінатів – 25 %. Видобуток руди зупинили на Інгулецькому і Південному гірничо-збагачувальних комбінатах, із серпня на декілька місяців було зупинено роботу ГЗК ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг»⁷. На межі зупинення перебувають Нікопольський та Запорізький заводи феросплавів, Марганецький та Покровський гірничо-збагачувальні комбінати.

Масовані обстріли російськими військами об'єктів енергетики й енергетичної інфраструктури України з жовтня 2022 р. поглибили кризу в галузі. Окрім прямих утрат від зупинення потужностей відбулося зменшення попиту на металопродукцію з боку інших секторів економіки, змушених скоротити або й зупинити виробництво через нестабільне енергопостачання. Загалом попит на металопродукцію за підсумками 2022 р. скоротився на 55 %⁸. У результаті зафіксовано *падіння виробництва основної металургійної продукції у 2022 р. проти 2021 р. на дві третини*. Виробництво чавуну скоротилося на 69,8 %, сталі – на 70,7 %, прокату – на 72,0 %⁹. Металургійні підприємства України за підсумками 2022 р. знизили експорт металопродукції на 67,5 %, залізної руди – на 58 %. Загалом експорт металів та виробів з них у грошовому вираженні за 2022 р. скоротився на 62,0 %.

У рейтингу світових виробників сталі «Worldsteel» Україна впала з 14-го місця у 2021 р. до 24-го за підсумками 2022 р. Серед світових виробників чавуну Україна посіла 15 місце¹⁰.

У *хімічній галузі* та виробництві гумових і пластмасових виробів із загального числа підприємств працюють 45 %, із завантаженням від 10 % до 50 %¹¹. Законсервовано потужності Одеського припортового заводу, пошкоджені зазнали потужності ПАТ «Суміхімпром». У липні 2022 р. втрачено контроль над найбільшим хімічним виробництвом України та Європи – ПрАТ «Севєродонецьке об'єднання Азот», яке, окрім виробництва аміаку, селітри та карбаміду, було лідером українського виробництва оцтової кислоти, метанолу і вінілацетату. Попри відновлення в Україні повного циклу виробництва мінеральних добрив¹², їх виробництво з початку війни скоротилося

URL: <https://gmk.center/ua/news/scm-ocenivaet-ubytki-ot-razrushenij-na-azovstali-i-mmk-im-ilicha-v-11-mlrd-2/>
⁶ росія захопила в Україні родовища корисних копалин вартістю \$ 12,4 трлн.

URL: <https://uprom.info/news/metal/korisni-kopalini/rosiya-zahopyla-v-ukrayini-rodovyshha-korysnyh-kopalyn-vartistyu-124-trln-karta/>

⁷ «Укрметалургпром» просить Президента та Уряд вжити невідкладних заходів для порятунку українського ГМК. URL: <https://www.ukrmetprom.org/ukrmetalgprom-prosit-prezidenta/>

⁸ Обсяг металоспоживання в Україні знизився на 55%: огляд ринку за підсумками 2022 року. URL: <https://gmk.center/ua/posts/obsyag-metalospozhivannya-v-ukraini-znizivsya-na-55-oglyad-rinku-za-pidsumkami-2022-roku/>

⁹ Результати діяльності металургійної галузі України за 12 місяців 2022 р. URL: <https://www.ukrmetprom.org/rezultati-diyalnosti-metalurgiynoi-14/>

¹⁰ Україна у світовому металургійному виробництві за 12 місяців 2022 р. URL: <https://www.ukrmetprom.org/ukraina-u-svitovomu-metalurgiynomu-v-19/>

¹¹ Аналітична оцінка ситуації у хімічній промисловості України та на внутрішньому товарному ринку хімічної продукції за підсумками 2022 року (попередні дані). URL: <http://www.nditekhim.com.ua/wp-content/uploads/2023/01/НПУ-Вур-82022-richnyk.pdf>

¹² «Рівнеазот» відновив роботу ключових цехів з виробництва мінеральних добрив. URL: <https://groupdf.com/uk/pres-tsentr/novini/rivneazot-vidnovyv-robotu-klyuchovykh-tsekhiv/>

вп'ятеро¹³, а вартість добрив після початку війни зросла щонайменше на 37 %¹⁴. Значне зменшення обсягів виробництва добрив є прямим наслідком скорочення сукупного попиту, що засвідчується як різким падінням внутрішнього споживання азотних добрив в Україні на 40–70 %¹⁵, так і падінням експорту хімічної продукції, яке, за даними Державної митної служби України, за 2022 р. сягнуло 55 %. Недостатнє виробництво в Україні комплексних добрив роками компенсували їх імпортом, у якому близько третини становила частка Білорусі.

Водночас малі підприємства хімічної галузі завдяки меншій енергомосткості та можливостям диверсифікації енергопостачань змогли краще адаптуватися до енергетичних обмежень. Це сприяло збереженню українського виробництва хімічних товарів споживчого та промислового призначення – синтетичних мийних засобів, мила, косметичних виробів, лакофарбових матеріалів, пігментів та барвників, гумових та пластмасових виробів воєнно-промислового, промислового, побутового, будівельного використання тощо¹⁶.

Знищення ключових потужностей цілком зупинило діяльність **нафтопереробної галузі**. Протягом багатьох років галузі був властивий високий ступінь імпортозалежності – близько 80 % обсягів споживання продукції нафтоперероблення в Україні забезпечували імпортом, тим часом з Білорусі постачали понад 65 % від загального обсягу імпорту високооктанових бензинів та близько 35 % від загального обсягу імпорту дизельного палива; з РФ – понад 45 % від загального обсягу імпорту скрапленого вуглеводневого газу та близько 40 % від загального обсягу імпорту дизельного палива¹⁷. Припинення постачань після початку повномасштабної війни значно загострило ситуацію на ринку пального в Україні, що призвело до зростання логістичних витрат та собівартості продукції в усіх без винятку галузях промисловості.

У **машинобудуванні** значну частину підприємств на півдні та сході було зруйновано (наприклад, Азовський судноремонтний завод) або зупинено (Новокраматорський машинобудівний завод). Різних ступенів пошкоджень унаслідок бомбардувань зазнали, зокрема, підприємства Харківської області – ДП «Завод імені В. О. Малишева», АТ «Українські енергетичні машини» (колишні Турбоатом та Електроважмаш), Харківське державне авіаційне виробниче підприємство, внесені до переліку об'єктів державної власності, що мають стратегічне значення для економіки й безпеки держави. Деякі підприємства перебувають у процесі релокації. Проте завдяки державному замовленню (у т. ч. на потреби оборони), замовленням автовиробників ЄС, агросектору, залізниці, енергетики та металургії галузь поступово відновлює свою діяльність, до прикладу, створює нові зразки спеціальної та військової техніки.

Довідково. Зокрема, за інформацією Національного промислового порталу, Крюківський вагонобудівний завод завершив випробування двох прототипів вагона-платформи, розробленого за європейськими стандартами (під євроколію), серійне виробництво яких має розпочатися в І кварталі 2023 р.; завод спецтехніки «Техкомплект» виготовив нову модель зерновоза, що вже пройшла сертифікацію в Україні; інженери SCAT розробили мобільну електростанцію для військових, здатну замінити дизель-генератори.

¹³ Щомісячний макроекономічний та монетарний огляд НБУ: липень 2022 року. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MM_2022-07.pdf?v=4

¹⁴ Вадим Чагаровський: молочна галузь потерпає через війну. URL: <https://uadairy.com/vadym-chagarovskyj-molochna-galuz-poterpaє-cherez-vijnu/>

¹⁵ «Скасування Урядом України обмежень на експорт добрив відкриває перед українськими хіміками значні перспективи на ринках ЄС» – коментар для Forbes Україна. URL: <https://groupdf.com/uk/presentation/novini/koment/>

¹⁶ Аналітична оцінка ситуації у хімічній промисловості України та на внутрішньому товарному ринку хімічної продукції за підсумками 2022 року (попередні дані). URL: <http://www.nditekhim.com.ua/wp-content/uploads/2023/01/HPU-Vyp-82022-richnyk.pdf>

¹⁷ Річний звіт Антимонопольного комітету України за 2020 рік. URL: <https://amcu.gov.ua/storage/app/uploads/public/605/4a0/e26/6054a0e268fc0702551413.pdf>

Менш відчутних утрат зазнали виробництва, переважно орієнтовані на внутрішній споживчий ринок. Надлишки на внутрішньому ринку сировинної продукції через ускладненість її експорту стимулювали внутрішнє перероблення, а зменшення товарного імпорту, яке у 2022 р. склало 19 %, послабило конкурентне навантаження на вітчизняних виробників споживчої продукції. Так, у *харчовій галузі* завдяки надлишкові сільськогосподарської сировини, відносно стабільному попиту та виходу виробників на ринки ЄС показники діяльності достатньо високі. До довоєнних обсягів виробництва повернулися виробники курятини. У 2022 р. експорт продовольчої та сільськогосподарської продукції скоротився лише на 16 % проти 2021 р.

Потужності молокопереробної та цукрової галузей зберігають здатність уповні забезпечувати внутрішній попит на свою продукцію^{18,19}, проте збитки від ведення воєнних дій для них так само відчутні. Скорочення поголів'я великої рогатої худоби, пошкодження значної кількості молочних ферм у східній частині України, які до війни забезпечували 7–8 % валового надою²⁰, зупинення близько 40 молокопереробних підприємств після початку війни²¹, а також перебої з енергопостачанням з початку жовтня 2022 р. спричинили падіння виробництва в м'ясо- та молокопереробній галузях і зростання імпорту. Підприємства молокоперероблення змушені були масово переходити на використання генераторів, аби налагодити критично важливу для галузі безперервність виробничого процесу, що значно збільшило собівартість виробництва.

Зростання цін на газ зумовило зупинення в Україні 10 цукрових заводів. У 2022 р. в Україні працювали лише 23 цукрові заводи (на 30 % менше порівняно з 2021 р.)²², які намагалися переходити на використання альтернативних джерел енергії²³.

Зупинення роботи у квітні 2022 р. через бойові дії ДП «Артемсіль» – найбільшого виробника солі у Центральній та Східній Європі, який цілковито забезпечував внутрішній попит в Україні, спровокувало дефіцит харчової солі та відповідне зростання цін на неї на внутрішньому ринку. Наразі єдиним в Україні виробником солі є ДП «Солевиварувальний дрогобицький завод», що виробляє близько 30 т солі щомісяця та планує наростити виробництво до 50 т на місяць. Проте такі обсяги є мізерними порівняно з обсягами виробництва ДП «Артемсіль», яке у 2021 р. щомісячно виробляло близько 160 тис. т та експортувало у середньому близько 60 тис. т²⁴.

Очікувано значними виявилися втрати олійної підгалузі, яка протягом багатьох років мала експортну орієнтацію. Через проблеми з вивезенням продукції на експорт виробництво соняшникової олії скоротилося на 60–70 %²⁵. Якщо в сезоні 2020/2021 (вересень – серпень) було експортовано 5,3 млн т олії, то в сезоні 2021/2022 через війну вдалося вивезти лише 4,5 млн т. Наступного ж сезону (вересень 2022 – січень 2023) експортовано вже 2,26 млн т олії²⁶.

¹⁸ Рівень самозабезпеченості молочного ринку до кінця 2022 року перевищуватиме 100 % (з піком 115 % у другому кварталі). Див.: Молочний експорт в умовах війни. URL: https://infagro.com.ua/ua/wp-content/uploads/2022/05/Molochnii--_ekспорт_B01.pdf

¹⁹ Кабінет Міністрів України скасував заборону на експорт цукру. URL: <http://www.ukrsugar.com/uk/post/kabinet-ministriv-ukraini-skasuvav-zaboronu-na-ekспорт-cukru>

²⁰ Експорт української молочної продукції зростає. URL: <https://uadairy.com/ekспорт-ukrayinskoyi-molochnoyi-produkcziyi-zrostaє/>

²¹ Вадим Чагаровський: молочна галузь потерпає через війну. URL: <https://uadairy.com/vadym-chagarovskiy-molochna-galuz-poterpaє-cherez-vijnu/>

²² Експорт цукру – найважливіший драйвер розвитку галузі. URL: <http://www.ukrsugar.com/uk/post/ekспорт-cukru-najvazlvisij-drajver-rozvitku-galuzi>

²³ Цьогоріч у виробників цукру дві проблеми – війна і ціна на енергоносії. URL: <http://www.ukrsugar.com/uk/post/cogoric-u-virobnikiv-cukru-dvi-problemi-vijna-i-cina-na-energonosii>

²⁴ Л. Гук. В Україні з полиць магазинів зникла сіль: чому і як це зачепить весь світ. URL: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/v-ukrajini-z-polits-mahaziniv-znikla-sil-chomu-i-jak-tse-zachepit-ves-svit.html>

²⁵ Щомісячний макроекономічний та монетарний огляд НБУ: липень 2022 року. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MM_2022-07.pdf?v=4

²⁶ Україна ризикує втратити світові ринки збуту олії. URL: <https://kurkul.com/news/32399-ukrayina-rizikuye->

На олійно-жирову галузь украї негативно впливають перебої з енергопостачанням – постійні відімкнення підприємств з безперервним циклом виробництва є загрозливими, ураховуючи, що ці підприємства віднесено до вибухонебезпечних. Криза в енергетичному секторі країни, ліміти на використання електроенергії стали чинниками, які призвели до зменшення перероблення соняшнику – за 4 місяці 2022/2023 маркетингового року (вересень – грудень) в Україні перероблено близько 4,48 млн т соняшнику, що стало мінімумом із сезону 2015/2016. Одним з критичних чинників є зупинка ліній з фасування олії, адже це може призвести до перебоїв з її постачанням до роздрібних мереж.

Падіння виробництва відбувалося також у підгалузях, що використовували плодоовочеву сировину з південних регіонів, де тривають активні бойові дії.

Війна обірвала тривалий тренд зростання вітчизняної *фармацевтичної галузі*. Блокування портів зумовило зупинення постачань в Україну імпортованих матеріалів та сировини (ампул, інфузій тощо). Виїзд за кордон жінок, дітей та літніх осіб, які є основними споживачами лікарських засобів, спричинив значне скорочення внутрішнього попиту. Дефіцит і значне здорожчання імпортованих ліків на тлі перебоїв у постачанні та зниження курсу гривні, а також закупівлі ліків для потреб ЗСУ стимулювали попит на доступнішу та дешевшу вітчизняну продукцію. Після початку масованих обстрілів енергетичних об'єктів на підприємствах галузі, що належать до критичної інфраструктури, відбуваються регулярні відімкнення електроенергії. Стабілізувати роботу галузі в умовах енергетичних обмежень вдалося завдяки встановленню потужних генераторів, здатних забезпечити підприємства електроенергією протягом 3 діб, відкриттю нових виробництв за кордоном («Фармак»), перенесенню певних виробничих процесів на нічні зміни та вихідні, використанню LED-освітлення («Дарниця», «Борщагівський ХФЗ»), диверсифікації енергоресурсів, зниженню температури у виробничих приміщеннях, збільшенню швидкості роботи машин («Артеріум») тощо²⁷.

Відносно стабільними є показники діяльності *легкої промисловості*, що великою мірою зумовлено гнучкістю галузі завдяки переважанню в ній МСП, які спромоглися швидко релокувати підприємства після початку війни та адаптуватися до нових воєнних реалій. Більшість з понад 2 тис. галузевих виробничих підприємств готової продукції легкої промисловості й далі працюють в умовах війни. Багато з них перепрофілювалися під потреби оборони та виконують замовлення на пошиття речового майна для місцевих ОТГ, волонтерських організацій і ТРО²⁸.

Попри втрату потужностей та відповідне скорочення виробництва в базових енергомістких галузях, що призвело до скорочення споживання промисловістю електроенергії на 60 % за підсумками I півріччя 2022 р.²⁹, у коротко- та середньостроковій перспективі проблема стабільного енергозабезпечення промисловості загострюватиметься: потребою відновити роботу й налагодити стабільне енергозабезпечення промисловості на деокупованих територіях; збереженням високого дефіциту електроенергії; високою вартістю електроенергії, що виробляють генератори, порівняно з тарифами Укренерго³⁰; імовірним дальшим зростанням граничних цін і тарифів на електроенергію для промислових споживачів.

vtratiti-svitovi-rinki-zbutu-oliyi

²⁷ Фармвиробники можуть скоротити виробництво через проблеми з енергопостачанням, просять урегулювати відключення фармзаводів. URL: <https://interfax.com.ua/news/pharmacy/870044.html>

²⁸ Економічний фронт для кращого забезпечення ЗСУ і наповнення бюджету. URL: <https://ukrlegprom.org/ua/news/ekonomichnyj-front-dlya-krashhogo-zabezpechennya-zsu-i-napovnennya-byudzhetu/>

²⁹ Інтерв'ю голови «Енергоатому» П. Котіна URL: <https://biz.liga.net/ua/ekonomika/tek/interview/tolko-pridurok-dumaet-hto-rosatom-poluchit-zaporojskuyu-aes-glava-energoatoma-petr-kotin>

³⁰ Якщо ціна електроенергії «Укренерго» для підприємств становить 3–6 грн/кВт-год, то з використанням генератора вона зростає до 15–20 грн/кВт-год.

Аграрний сектор зазнав істотних утрат унаслідок повномасштабної агресії РФ. За оцінкою Мінагрополітики України та Київської школи економіки, загальна сума втрат, завданих сільськогосподарській галузі внаслідок широкої російської навали, на 15 вересня 2022 р. сягнула 6,6 млрд дол. США, що становить 23 % від всієї вартості активів в українському сільському господарстві (у т. ч. за категоріями: сільськогосподарська техніка та обладнання – 2885,4 млн дол. США; складські приміщення – 1062,5 млн дол. США; тваринництво – 362,5 млн дол. США; багаторічні культури – 348,7 млн дол. США; фактори виробництва (пальне, добрива, ЗЗР) – 95,4 млн дол. США, вироблена продукція – 1872 млн дол. США³¹).

Тим часом непрямі втрати в сільському господарстві України через зменшення виробництва, блокаду портів та підвищення виробничих витрат оцінюють у 34,25 млрд дол. США (у т. ч. в рослинництві через зниження виробництва – 11,2 млрд дол. США; у тваринництві – 348,7 млн дол. США; утрати через зниження виробництва озимих культур оцінено в 3 млрд дол. США; багаторічних культур – у 322 млн дол. США; утрати внаслідок порушення логістики становлять 18,5 млрд дол. США)³².

Загальна кількість суб'єктів господарювання, які зазнали втрат унаслідок збройної агресії, становить 2653 од. (площа ріллі – 1,9 млн га, багаторічні насадження – 9 тис. га). Окрім того, територія близько 1 млн га потребує обстеження на наявність вибухонебезпечних предметів.

В умовах безпрецедентних викликів було забезпечено належний збір врожаю 2022 р. За повідомленням Мінагрополітики, Україна у 2022 р. збрала понад 67 млн т зернових та олійних культур, що стало одним з п'яти найліпших показників за 30 років³³.

На врожаях позначилися труднощі з проведенням посівної та збиральної кампанії в прифронтових регіонах. За даними Мінагрополітики України, посівну кампанію у 2022 р. проведено на площі 13,4 млн га, що на 20,6 % менше проти показника 2021 р., близько 30 % озимих посівів опинилися на території активних бойових дій або під окупацією³⁴.

Відчутно постраждала тваринницька галузь. За інформацією Мінагрополітики, через військові дії втрачено 15–20 % поголів'я великої рогатої худоби, свиней і птиці. Найбільше постраждали Чернігівська, Харківська, Сумська, Київська, Донецька, Луганська, Миколаївська, Херсонська, Запорізька області, де на початку 2022 р. було сконцентровано за всіма категоріями господарств: поголів'я ВРХ – 25,3 %, корів – 25,8 %, свиней – 31,5 %, овець та кіз – 28,2 %, птиці – 24,9 %. Виробництво продукції тваринництва в цих областях становило: м'яса – 20 %, молока – 28,7 %, яєць – 44,8 %.

Загалом український аграрний сектор продемонстрував високу стійкість та адаптивність до ризиків воєнного часу. В умовах війни:

- збір за всіма групами сільськогосподарських культур у 1,5–3 рази перевищує потреби внутрішнього споживання³⁵. На 12 березня 2023 р. збирання зернових та зернобобових культур проведено на площі 11,1 млн га (97,6 % від посівних площ цих культур), намолочено 53,9 млн т зерна, у т. ч. пшениці – 20,2 млн т (при цьому внутрішнє споживання двох типів пшениці – фуражної та продовольчої – становить близько 7,5–

³¹ Огляд збитків від війни в сільському господарстві України. Непряма оцінка пошкоджень. Другий випуск, 10 листопада, 2022. URL: <https://minagro.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/damagesreportissue2ua-1.pdf>

³² Огляд непрямих втрат від війни в сільському господарстві України. Другий випуск, 10 листопада, 2022. URL: <https://minagro.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/lossesreportissue2ua-2.pdf>

³³ В Україні намолочено майже 51 млн тонн зерна. URL: <https://minagro.gov.ua/news/v-ukrayini-namolocheno-majzhe-51-mln-tonn-zerna>

³⁴ Падіння сільського господарства зумовить скорочення ВВП України у п. р. на 3 % – НБУ. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/padinna-silskogo-gospodarstva-zumovit-skorocenna-vvp-ukraini-u-pr-na-3-nbu>

³⁵ Україна цього року вперше виробить гречки в 1,5 рази більше ніж внутрішнє споживання, – Тарас Висоцький. URL: <https://minagro.gov.ua/news/ukrayina-cogo-roku-vpershe-virobit-grechki-v-15-razi-bilshe-nizh-vnutrishnye-spozhivannya-taras-visockij>

8 млн т на рік). Ячменю намолочено 5,8 млн т (за річного споживання в Україні на рівні 2,5–3 млн т), гречки – 158,5 тис. т (внутрішнє споживання становить 100–110 тис. т);

- *потреби внутрішнього ринку м'яса й м'ясопродуктів цілком забезпечені*, а також є можливості спрямовувати продукцію на експорт. Загальне споживання м'яса та м'ясопродуктів в Україні на 1 особу перебуває на рівні 52 кг на рік, цей показник порівнянний з передвоєнним роком. Проте дорожчі види м'яса (яловичина, свинина) поступаються доступнішим (птиці). Половина з 2 млн т загального фонду споживання м'яса – це птиця, свинина становить 37 %, яловичина – 13 %³⁶. Попри всі виклики, у 2022 р. Україна розширила присутність на міжнародних ринках збуту, зокрема цьому сприяла низка заходів щодо лібералізації торгівлі з країнами ЄС та узгодження з іноземними партнерами міжнародних ветеринарних сертифікатів на експорт продукції тваринного походження. Так, м'яса і субпродуктів у 2022 р. експортовано на 925 млн дол. США, що на 9 % більше, ніж у 2021 р. Абсолютна більшість доходу в цій групі припала на м'ясо птиці – 853 млн дол. США³⁷;

- *молочна галузь задовольняє потреби споживачів*, попри значні втрати галузі та зважаючи на скорочення внутрішнього ринку споживання молочної продукції. Рівень споживання молока у 2022 р. оцінюють на рівні 199 кг на 1 особу³⁸. За даними Асоціації виробників молока, виробництво цього продукту у 2022 р. проти 2021 р. скоротилося на 12,1 % – до 7,66 млн т. Промислові господарства забезпечили виробництво 2,62 млн т молока, що на 5,3 % менше, ніж у 2021 р., а присадибний сектор – 5,04 млн т (-5,3 %)³⁹. Показники падіння виробництва молока могли бути значно більшими, проте завдяки ефективній роботі молочних ферм у безпечніших регіонах та релокації поголів'я з уражених зон вдалося мінімізувати втрати промислового молока. Зокрема, області центрального та західного регіонів України наростили виробництво молока завдяки релокації бізнесу та зростання попиту на сировину в цих регіонах. Так, виробництво молока в Чернівецькій області зросло на 23,4 %, у Тернопільській – на 21,5 %, у Вінницькій – на 8,4 %. Високі експортні ціни та спрощені процедури на кордоні підтримують продаж української молочної продукції на зовнішні ринки – у 2022 р. експорт молока та молочних продуктів сягнув 344,6 млн дол. США, що на 39 % більше, ніж у 2021 р. Основними експортними категоріями (у грошовому еквіваленті) були сухе молоко (26 % у загальній структурі), масло (24 %) та казеїн (21 %)⁴⁰;

- *немає дефіциту овочевих культур*. Унаслідок часткової окупації низки областей утрачено понад 40 % комерційного виробництва ріпчастої цибулі та до 30 % комерційного виробництва моркви. Щодо інших культур, таких як картопля, столові буряки й білоголова капуста, то їх виробництво на тимчасово окупованих територіях є менш вагомим. Водночас на заході та в центрі України збільшено площі посадки овочів «борщового набору», щоб перекрити їх нестачу через тимчасову окупацію південних областей та бойові дії на інших територіях. Також у багатьох регіонах населення забезпечували безплатним насінням овочів;

- *попит громадян на плодово-ягідні культури цілком забезпечено*, хоча внаслідок війни втрачено 25 % площ ягідників, 20 % площ садів. Україна й далі є нетто-імпортером

³⁶ Мінагро: Україні вистачить м'яса, та ще і на експорт можна постачати. URL: <https://www.zerno-ua.com/news/minagro-ukra%D1%97ni-vistachit-myasa-ta-shhe-i-na-eksport-mozhna-postachati/>

³⁷ Український агроекспорт-2022: на чому вдалось заробити більше. URL: <https://agroportal.ua/news/ukraina/ukrajinskiy-agroekspport-2022-na-chomu-vdalos-zarobiti-bilshe>
38 199 кг молочної продукції для кожного українця – прогноз молочної галузі на поточний рік. URL: <https://minagro.gov.ua/news/199-kg-molochnoyi-produkciji-dlya-kozhnogo-ukrayincya-prognoz-molochnoyi-galuzi-na-potochnij-rik>

³⁹ Спад виробництва, втрати поголів'я, падіння закупівельних цін на молоко-сировину – підсумки року молочної галузі України. URL: <https://avm-ua.org/uk/post/spad-virobnictva-vtrati-pogoliva-padinnazakupivelnih-cin-na-moloko-sirovinu-pidsumki-roku-molocnoho-sektoru-ukraini>

⁴⁰ У 2022 році Україна експортувала молочки на понад \$ 340 млн. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/u-2022-roci-ukraina-eksportovala-molocki-na-ponad-340-mln>

плодів та ягід⁴¹. Вінницька, Чернівецька, Хмельницька, Дніпропетровська, Львівська та Полтавська області, які є найбільшими виробниками плодів та ягід, цілком спроможні забезпечити потреби в цій продукції. За підсумками 2022 р. доходи від експорту плодів, ягід та горіхів становили 313 млн дол. США, що на 15 % менше від рекордного рівня 2021 р. Основний виторг галузеві підприємства отримали із заморожених ягід і фруктів, волоських горіхів у шкаралупі та без, яблук і груш.

Крім того, попри військові дії на території країни, Україна залишається одним з гарантів продовольчої безпеки у світі. Підписана 22.07.2022 Україною, Туреччиною та ООН «Ініціатива щодо безпечного транспортування зерна та продуктів харчування з українських портів» («Зернова угода») забезпечила відновлення експорту зерна та пов'язаних з ним харчових продуктів трьома морськими торговельними портами – «Одеса», «Чорноморськ» та «Південний». Дзеркальну угоду з Туреччиною та ООН також підписала РФ. Строк дії угоди становив 120 днів, проте 17.11.2022 її було продовжено ще на такий самий термін, а в березні 2023 р. – ще на 120 днів.

Уже за серпень (перший повний місяць реалізації ініціативи) зі згаданих портів вийшло 68 суден, порти призначення яких розташовані у 18 країнах світу; відправлено 1,72 млн т агропродукції. При цьому 66,9 % експорту становила кукурудза, 21,6 % – пшениця, 4,8 % – ячмінь, 6,7 % – інша продукція (соляшник, ріпак, висівки, жом). Загалом 726 тис. т українського збіжжя відправлено до Азії, 640 тис. т – до Європи, 365 тис. т – до Африки. У межах Всесвітньої продовольчої програми ООН до Ефіопії та Ємену спрямовано 60,8 тис. т продукції. Усього в серпні через розблоковані та дунайські порти, залізницею та автотранспортом експортовано близько 5 млн т агропродукції⁴².

У цілому за 11 місяців 2022 р. Україна експортувала 50,9 млн т продукції АПК та харчової промисловості на загальну суму 21,1 млрд дол. США. Серед цієї продукції найбільше було: кукурудзи (21,9 млн т на суму 5,3 млрд дол. США); пшениці (9,6 млн т на суму 2,3 млрд дол. США); олії соняшникової (3,9 млн т на суму 5 млрд дол. США); насіння свиріпи або ріпаку (2,9 млн т на суму 1,4 млрд дол. США); шроту з рослинних жирів і олій (2,9 млн т на суму 671,2 млн дол. США)⁴³.

За даними Мінінфраструктури, плани щомісячного експорту зерна з трьох портів становлять 5 млн т⁴⁴. Фактично експорт сільськогосподарської продукції «зерновим коридором» становив: у серпні – 1,7 млн т; вересні – 3,9 млн т; жовтні – 4,2 млн т; листопаді – 2,6 млн т; грудні (на 28 число) – 3,6 млн т. Загалом за 150 днів від вирушення першого судна з одеських портів у межах роботи «зернового коридору» з України вийшло 605 кораблів. За 8 місяців роботи «зернового коридору» (на 31 березня 2023 р.) з України вивезено 26,3 млн т агропродукції, зокрема пшениці – 7,3 млн т, кукурудзи – 12,9 млн т⁴⁵.

На саміті G20, який проходив 15–16 листопада 2022 р. в Індонезії, Президент В. Зеленський презентував ініціативу «Grain from Ukraine», метою якої є запобігання голоду в країнах Африки та Азії. Проєкт передбачає, що Україна надсилатиме частину експортної пшениці на закупівлю для країн, які перебувають на межі голоду. Частину збіжжя можуть викупити держави-учасниці проєкту і, таким чином, допомогти бідним країнам та українській економіці одночасно. Також Президент України запропонував під його егідою створити міжнародну Координаційну групу щодо запобігання голоду в

⁴¹ Нова аграрна політика. URL: <http://www.vin.gov.ua/images/doc/vin/Dep-APK-2022/Prezentatsia.pdf>

⁴² «Зернова ініціатива»: за перший місяць роботи відправлено понад 1,7 млн тонн агропродукції. URL: <https://mtu.gov.ua/news/33674.html>

⁴³ Україна цього року експортувала агропродукції на 21,1 мільярдів доларів, – Юлія Свириденко. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-tsoho-roku-eksportovala-ahroproduksii-na-211-miliardiv-dolariv-iulii-svyrydenko>

⁴⁴ Наше бачення майбутнього експорту зерна. URL: <https://ukragroconsult.com/news/nashe-bachennya-majbutnogo-eksportu-zerna/>

⁴⁵ Кількість проходження суден з українською агропродукцією через Босфор за добу залишається критично низькою. Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: <https://minagro.gov.ua>

партнерстві зі Всесвітньою продовольчою програмою ООН. До неї можуть увійти представники урядів країн, корпорацій та меценати, які безпосередньо впливатимуть на забезпечення продовольчих потреб.

Наразі досягнуто домовленості про надання США 20 млн дол. на ініціативу «Grain from Ukraine» через агентство з міжнародного розвитку «USAID» і Всесвітню продовольчу програму ООН для сприяння постачанню додаткових обсягів українського зерна через «Чорноморську зернову ініціативу». Загалом понад 30 країн, а також ЄС заявили про готовність до фінансової участі в цій ініціативі; загальна сума оголошених внесків становить майже 190 млн дол. США⁴⁶. На середину лютого 2023 р. в межах ініціативи вже відвантажено 110 тис. т пшениці; до середини року планують відправити понад 60 суден до Ефіопії, Судану, Південного Судану, Сомалі, Конго, Кенії, Ємену тощо⁴⁷.

⁴⁶ Сума внесків у програму «Зерно з України» зросла майже до \$ 190 мільйонів – Кулеба.
URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3628938-suma-vneskiv-u-programu-zerno-z-ukraini-zroslo-majze-do-190-miljoniv-kuleba.html>

⁴⁷ П'ятий балкер за гуманітарною програмою Grain from Ukraine готується до відправлення.
URL: <https://ports.ua/pyatij-balker-za-gumanitarnoyu-programoyu-grain-from-ukraine-gotu%D1%94tsya-do-vidpravlennya/>

РОЗДІЛ 2. ЗАГРОЗИ СТАБІЛЬНОМУ ФУНКЦІОНУВАННЮ ПРОМИСЛОВОСТІ Й АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ

Під час повномасштабної війни **промисловість** України функціонує в умовах безпрецедентних викликів, пов'язаних з браком фінансових ресурсів, обмеженістю виробничих та експортних спроможностей унаслідок руйнувань відповідної інфраструктури, високими цінами на енергоносії. Ключовими загрозами стабільній роботі промислового сектору, його здатності забезпечити подолання наслідків російської агресії та відновлення економічного зростання в Україні є такі.

Скорочення промислових потужностей через фізичне руйнування, нестачу обігових коштів та ресурсів для розвитку виробничої діяльності. Війна загострила проблему вразливості промисловості України через надмірну регіональну та галузеву концентрацію. З початку великого вторгнення 24 лютого 2022 р. активні бойові дії відбувалися на території 10 областей України⁴⁸ та м. Києва, сумарна частка яких в обсягах реалізації промислової продукції у 2021 р. становила понад половину (52,9 %). Зберігаються також значні загрози промислому потенціалу лідера індустріального розвитку – Дніпропетровської області, яка зазнала значних руйнувань інфраструктури внаслідок ракетних ударів. Частка області в структурі реалізації промислової продукції у 2021 р. становила 18,7 %. Наслідком бойових дій у цих регіонах стали важкі втрати зосереджених там активів металургії, хімічного комплексу, машинобудування, здатних виробляти продукцію з високою доданою вартістю.

Окрім фізичного знищення виробничих потужностей, утрати промисловості зумовлені критичною нестачею фінансування, що призводить до закриття багатьох підприємств. В умовах війни загострюється проблема браку обігових коштів, яка є особливо загрозливою для таких соціально значущих виробництв, як харчова галузь. Тим часом на початок 2022 р. протермінована заборгованість торговельних мереж вітчизняним постачальникам уже була еквівалентною 5 млрд дол. США⁴⁹. Значні терміни оплати, що їх встановлюють мережі за постачену виробниками продукцію і які часто сягають 90–120 днів, нерівні умови співробітництва з різними постачальниками, а також нав'язування мережами різноманітних додаткових маркетингових, логістичних, пакувальних та інших послуг постачальникам призводять до вимивання обігових коштів виробників, викривлення конкуренції між ними, здорожчання продукції для кінцевих споживачів.

Попри активну державну підтримку бізнесу після початку повномасштабної війни, запровадження програм релокації, надання податкових та митних пільг (зокрема, малому бізнесу), дієвість цих заходів для промисловості в цілому залишається недостатньою внаслідок постійного зростання виробничих витрат промислових підприємств. Окрім того, промисловість не є основним бенефіціаром фінансової підтримки. Так, на середину березня 2023 р. зі 181,6 млрд грн, наданих бізнесу за урядовою програмою «Доступні кредити 5–7–9 %» з початку дії програми в лютому 2022 р., промисловий сектор отримав лише 14 %⁵⁰.

Звуження ринків збуту через значні руйнування та блокування російськими військами логістичної інфраструктури, міграцію населення та зменшення купівельної

⁴⁸ Київська, Чернігівська, Харківська, Сумська, Донецька, Луганська, Запорізька, Херсонська, Одеська, Миколаївська області.

⁴⁹ Торгові мережі заборгували українським виробникам близько \$ 5 млрд. URL: <https://mind.ua/news/20236219-torgovi-merezhi-zaborguvali-ukrayinskim-virobnikam-blizko-5-mlrd>

⁵⁰ За минулий тиждень бізнес отримав доступних кредитів на 1,9 млрд грн. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=e78a6671-bab1-427b-870d-fed610d80e26&title=ZaMinuliiTizhden>

спроможності. Так, наслідком розриву торговельних відносин з РФ та Білоруссю, а також блокування РФ експортних шляхів стала переорієнтація українських експортних потоків зі Сходу на Захід. Частка країн СНД в структурі українського експорту протягом 2022 р. скоротилася вдвічі – з 11 % у 2021 р. до 6 % у 2022 р., так само як і частка Китаю, яка скоротилася з 11,8 % до 5,6 %. Натомість частка ЄС в експорті зросла з 39 % до 63 %. Загалом блокування російськими окупантами портів Чорного моря створило перешкоди для вивезення 80–90 % призначеної на експорт промислової продукції, яку до початку війни постачали морем. Це змусило експортерів шукати інші, переважно витратніші шляхи доправлення продукції або зменшувати обсяги виробництва. Загалом за результатами 2022 р. скорочення товарного експорту склало 35 %.

Руйнування інфраструктури всередині країни також стало важливим чинником, що перешкоджає відновленню діяльності промислового сектору. Так, на 9 серпня 2022 р. внаслідок воєнних дій зазнали руйнувань різного характеру близько 24,8 тис. км автомобільних доріг⁵¹, а також 6,3 тис. км головних залізничних колій⁵², що порушило або подовжило логістичні ланцюги для виробництва та реалізації промислової продукції.

Звуження внутрішнього ринку відбулося внаслідок зменшення реальних доходів населення, відпливу значних мас населення за кордон, переорієнтації споживачів на задоволення базових потреб, згорання інвестиційних програм більшістю підприємств.

Закріплення сировинної орієнтації виробництва та експорту. Частка низькотехнологічної та сировинної продукції в структурі промислового виробництва становить близько двох третин (58,3 %). При цьому частка низькотехнологічних галузей зросла з 23,9 % у 2021 р. до 26,8 % у 2022 р., середньо-низькотехнологічних – зменшилася з 27,3 % до 17,4 %. Частка добувної галузі скоротилася на 2 в. п. – з 16,1 % до 14,1 %. Такі структурні зміни відбулися насамперед завдяки нарощуванню в структурі виробництва частки постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря й водовідведення, яка зросла з 22,6 % до 32,3 %. Натомість частка високотехнологічних галузей залишалася на рівні минулого року, склавши 2,3 %, середньо-високотехнологічних – зменшилася з 7,8 % до 6,9 %.

Пошкодження та знищення значної частини активів базових галузей – чорної металургії, хімічної, машинобудівної промисловості – призвело до зменшення їхніх часток у структурі реалізації продукції добувної та переробної галузей (за винятком машинобудування, яке значною мірою підтримувалося оборонним замовленням) на користь менш технологічних добувної, харчової, деревообробної галузей (рис. 3, 4).

⁵¹ Кошти дорожнього фонду будуть використовувати не лише на армію та виплату боргів.
URL: https://lb.ua/economics/2022/08/30/527875_koshti_dorozhnogo_fondu_budut.html

⁵² У Мінінфраструктури розповіли про масштаби руйнувань автомобільних і залізничних шляхів внаслідок війни.

URL: https://galinfo.com.ua/news/u_mininfrastruktury_rozpovily_pro_masshtaby_ruynuvan_avtomobilnyh_i_zaliznychnyh_shlyahiv_vnaslidok_viyny_385422.html

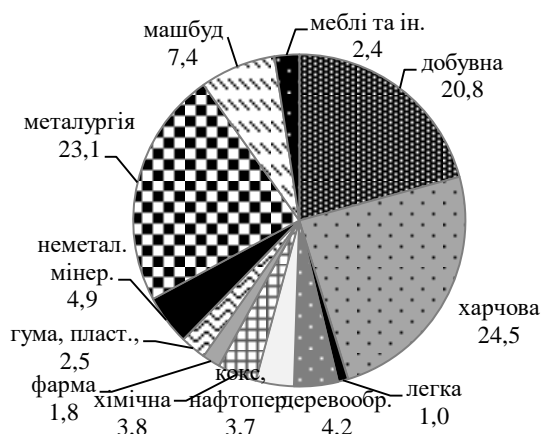

Рис. 3. Структура обсягів реалізованої продукції добувної та переробної галузей промисловості у 2021 р., %

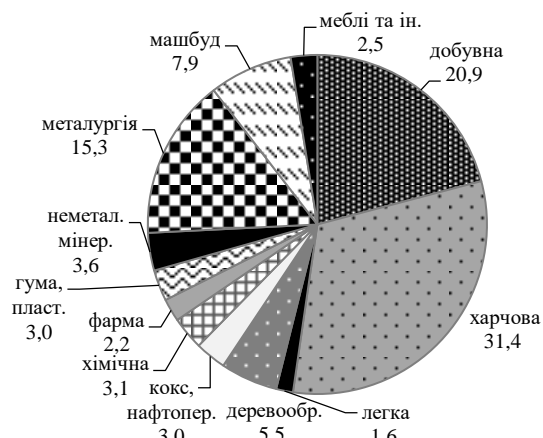

Рис. 4. Структура обсягів реалізованої продукції добувної та переробної галузей промисловості у 2022 р., %

Кризовий стан переробних підприємств, ускладнення експорту та низький попит на промислову продукцію неспоживчого сегменту всередині країни стимулюють підприємства до вивезення сировини замість її перероблення, про що свідчать високі частки сировинних товарів в експорті. Зокрема, частка продукції сільського господарства (1–14 коди УКТ ЗЕД) у товарному експорті у 2022 р. склала 33,9 %, руд, шлаку і золи – 7,0 %, чорних металів – 10,3 %.

Переважає спрямованість виробництва на забезпечення економікою базових споживчих потреб населення поряд зі зниженням попиту на складнішу промислову продукцію (хімічну, металургійну, будівельні матеріали тощо) створюють ризики переважання в структурі промисловості виробництва продукції з низькою доданою вартістю. Важлива роль України як одного з провідних постачальників продовольства та гарантів світової продовольчої безпеки стимулює до збереження та нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. Пріоритетність підтримки аграрного виробництва з боку держави та міжнародних організацій посилилася після початку повномасштабного вторгнення РФ задля збереження продовольчої безпеки всередині країни та за її межами. Проте деформація в секторальній підтримці, за якої агросектор стає основним бенефіціаром програм підтримки виробників (компенсація вартості сільгосптехніки, знижена ставка ПДВ, кредитна програма «5–7–9 %» тощо), за низької фінансової спроможності держави щодо надання такої підтримки створює дефіцит ресурсів для відновлення інших секторів економіки, насамперед переробної галузі. Таким чином, економіка України потрапляє в пастку аграризації, яка істотно обмежує потенціал і темпи економічного зростання в майбутньому.

Скорочення виробництва та послаблена цінова конкурентоспроможність української промислової продукції через високу енергомісткість в умовах збільшення енергодефіциту. Так, енергетичні обмеження вразили підгалузі основної хімії та виробництва пластмас, де виробництво у 2022 р. скоротилося приблизно на 70 % до 2021 р. Зокрема, підприємства азотного холдингу «Ostchem» у 2022 р. проти 2021 р. скоротили виробництво на 66,9 %⁵³. У металургії компанія «Ferrexpo» повідомила, що за підсумками жовтня – грудня 2022 р. скоротила виробництво окатишів на 64,2 % порівняно з попереднім кварталом. Про вимушене зупинення виробництва на початку листопада оголосило ТОВ «Побузький феронікелевий комбінат». Наприкінці листопада ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг» та металургійний комбінат «Каметсталь» групи

⁵³ Азотный холдинг Дмитрия Фирташа уменьшил производство удобрений из-за войны втрое. URL: https://ukrudprom.ua/news/Azotniy_holding_Dmitriya_Firtasha_umenshil_proizvodstvo_udobreniy_izza_voyni_vtroe.html

«Метінвест» оголосили про тимчасове зупинення більшості виробничих процесів до стабілізації енергозабезпечення. Останній відновив виплавлення сталі в другій половині грудня.

В умовах війни можливості для промислових підприємств диверсифікувати джерела енергопостачань є вкрай обмеженими, оскільки потребують значних інвестицій. Тому надмірна залежність від централізованих джерел енергопостачання, а також збереження високих світових цін на газ, який використовують як енергоносії та сировину для виробництва, міститиме ризики закриття багатьох підприємств насамперед енергомістких галузей ГМК та основної хімії, зростання цін виробників та зменшення надходжень до державного бюджету.

Натомість Україна систематично недовикористовує потенціал переробної галузі для розвитку альтернативних видів енергії, які можуть задовольняти енергетичні потреби самої промисловості та економіки загалом, у т. ч. завдяки автономізації та децентралізації енергетичних потужностей. Так, виробництво біопалива не лише дасть змогу забезпечити додаткові обсяги сталих енергоресурсів для економіки, але й сприятиме переробленню сировини, яка не може бути експортована в умовах логістичних обмежень, а також відходів сільського господарства та промисловості, що досі марнуються. Зокрема, кількість викидів шкідливих сполук і твердих часток під час роботи двигуна на біодизелі зменшується на 20–25 %, сірки – на 98 %, сажі – від 50 до 61 %, гідрокарбонатів та вуглекислих монооксидів – на 30–34 %. За оцінками експертів, перероблення на біодизель обсягів експортованих Україною ріпаку, сої та технічної оливи здатне замінити 30 % імпорту дизелю в Україну⁵⁴. Експорт макухи й твердих відходів від вилучення жирів та олій, значну частину яких можна було б використати для виробництва твердого палива, у 2022 р. склав 3,3 млн т (1,7 % товарного експорту).

Критичне збільшення частки імпорту у внутрішньому споживанні, у тому числі «сірого» імпорту та контрабанди. Попри скорочення фізичних обсягів імпорту (на 19 % за підсумками 2022 р.), яке відбулося на тлі різкого зменшення платоспроможного попиту, частки імпортової продукції у внутрішньому споживанні в базових галузях промисловості зросли або залишалися на високому рівні. Так, у металургії зупинення внутрішнього виробництва вже спричинило дефіцит та нарощування імпорту товстолистового прокату, профільних труб, швелеру, балок, куточків і листів. Загалом у внутрішньому споживанні металопродукції частка імпорту зросла з 36,9 % у 2021 р. до 46,2 % у 2022 р.

Так само стабільно високою є імпортозалежність на ринках машинобудівної продукції – у 2022 р. частка імпорту зросла до 97,2 % з 94,4 % у 2021 р. Збільшується також імпорт певних видів харчової продукції. Зокрема, здешевлення наприкінці 2022 р. багатьох позицій молокопродуктів у сусідніх країнах призвело до послаблення конкурентних позицій вітчизняних виробників. У жовтні 2022 р. сальдо зовнішньої торгівлі молокопродуктами вперше за тривалий період стало негативним (найвідчутніше – у торгівлі твердими сирами, кисломолочною продукцією)⁵⁵. Загалом частка імпорту в споживанні продукції харчової промисловості залишалася на рівні минулого року – 22,6 %.

Деяко скоротилися частки імпорту у внутрішньому споживанні хімічної та нафтохімічної продукції, що серед іншого зумовлено припиненням імпорту з РФ та Білорусі, які протягом багатьох років були важливими постачальниками на український ринок хімічної та нафтохімічної продукції. Так, за продукцією основної хімії імпортозалежність загалом зменшилася з 89,9 % до 84,6 %, фармацевтичної – з 71,8 % до 64,6 %, нафтохімічної – з 82,2 % до 71,8 %.

⁵⁴ Україна має всі необхідні умови для виробництва рідкого біопалива. URL: <http://ukrsugar.com/uk/post/ukraina-mae-vsi-neobhidni-umovi-dla-virobnictva-ridkogo-biopaliwa>

⁵⁵ Арсен Дідур, виконавчий директор СМПУ: про плани та надії українських молочників. URL: <https://uadairy.com/arsen-didur-vykonavchij-direktor-smpu-pro-planu-ta-nadiyi-ukrayinskykh-molochnykiv/>

Водночас на внутрішньому ринку зростають обсяги контрафактної та фальсифікованої продукції^{56, 57}, яку здебільшого завозять як контрабанду та «сірий» імпорт, ще більше посилюючи тиск на внутрішнє виробництво.

Збереження промислового потенціалу в кризових умовах вимагає стабільного забезпечення виробництв технологіями та сировиною, диверсифікації їх постачань. Так, ЄС для вчасного реагування на ризики нестачі виробничих ресурсів запровадив моніторинг стратегічних залежностей від імпорту та спроможностей імпортозаміщення⁵⁸. Посилення безпеки ланцюгів постачань завдяки доступу до сировини та напівфабрикатів є важливим пріоритетом промислових стратегій країн ЄС. Натомість в Україні скасування звільнення від оподаткування ПДВ імпорту товарів⁵⁹, а також періодичні ініціативи щодо недиференційованих обмежень імпорту⁶⁰ можуть суттєво обмежити доступ вітчизняних виробників до імпортних виробничих ресурсів, прискоривши падіння виробництва та зростання цін виробників. Обмеження імпорту треба застосовувати насамперед щодо продукції, рівень самозабезпеченості якою в Україні є високим, а боротьба із «сірим» імпортом та контрабандою вимагає передусім криміналізації відповідальності за них та посилення міжвідомчої взаємодії із сусідніми країнами.

Згорання інвестиційних процесів у промисловості, загострення інвестиційної кризи та втрата промисловим сектором ресурсів для майбутнього відновлення. Україна протягом багатьох років є систематично недоінвестованою країною, у разі поступаючись за обсягами залучення інвестицій сусіднім країнам.

Відновлення зруйнованої в ході бойових дій промислової інфраструктури та здійснення структурної модернізації вимагатимуть різкого збільшення обсягів інвестування. Проте в умовах неприпинюваних бойових дій українська промисловість так само є малопривабливою для приватних інвесторів. У разі збереження високих безпекових ризиків у середньостроковому періоді інвестиційна криза може стати затяжною, тоді як кошти державного бюджету та міжнародних організацій переважно спрямовуватимуть у соціально-гуманітарну сферу та відновлення критичної інфраструктури.

Поглиблення відставання від європейських країн у сфері «озеленення» промисловості, що в перспективі гальмуватиме залучення українських виробників до європейських ланцюгів доданої вартості та знижуватиме їхню конкурентоспроможність, ускладнюватиме український експорт до ЄС. Низькі стартові позиції української промисловості у сфері декарбонізації – висока енергомісткість, ресурсомісткість, переважання в структурі промисловості базових галузей, – створюють нерівні умови для «зеленого» переходу, які дедалі погіршуються під час затяжної війни.

За воєнних реалій дотримання цілей «зеленого» переходу видається неможливим для України через брак ресурсів та зміщення пріоритетів у бік забезпечення базових умов для виживання промислових виробництв. Проте країни ЄС, попри внесення певних коректив та пом'якшення політики «зеленого» курсу, не збираються відмовлятися від його реалізації. Натомість активно використовують інструменти «сталих фінансів», створюють нові та переорієнтовують наявні інвестиційні фонди для фінансування стійкого розвитку. Європейський інвестиційний банк стає по суті кліматичним банком (50 % проєктів ЄІБ

⁵⁶ СМПУ: На наших полицях не повинно бути фальсифікату молочної продукції. URL: <https://uadairy.com/smpu-na-nashyh-polyczyah-ne-povynno-buty-falsyfikatu-molochnoyi-produkcziyi/>

⁵⁷ Наслідки акцизної шокотерапії: всього за три місяці частка нелегальної тютюнової продукції в Україні зросла з 18,1 до 20,4 %. URL: <http://ukrtyutyun.com/naslidky-aktsyznoyi-shokoterapiyi-vsogo-za-try-misyatsi-chastka-nelegalnoyi-tyutyunovoyi-produktsiyi-v-ukrayini-zrosla-z-18-1-do-20-4/>

⁵⁸ EU strategic dependencies and capacities: second stage of in-depth reviews. URL: <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/48878>

⁵⁹ Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо перегляду окремих пільг з оподаткування» від 21.06.2022 № 2325-IX, набрав чинності 01.07.2022.

⁶⁰ Прикладом такої ініціативи є запропонований у серпні 2022 р. НБУ 10-відсотковий податок на купівлю валюти, що не був запроваджений через значну критику з боку суспільства та влади.

мають до 2025 р. бути орієнтованими на подолання наслідків кліматичних змін). Фінансування декарбонізації сталого сектору здійснюють 7 фондів. Тим часом у ЄС виробники сталі фактично нічого не сплачують за викиди вуглецю завдяки системі квот на викиди в межах EU ETS (EU Emissions Trading System), що дає змогу не лише вповні покривати обсяги викидів, а й отримувати прибуток завдяки реалізації надлишкових квот⁶¹. Сумарний обсяг виділеного державного фінансування на декарбонізацію в металургію та інші сектори економіки перевищує 790 млрд євро⁶². Натомість в Україні промисловість (крім гірничодобувної та енергетичної) у свою модернізацію за останні п'ять років інвестувала близько 2,5 млрд євро щорічно.

Нерозвиненість в Україні секторів сортування та перероблення промислових та побутових відходів, вторинного перероблення та промислового симбіозу позбавляє економіку тисяч нових робочих місць.

Загрозами стабільному функціонуванню аграрного сектору в умовах повномасштабної війни є такі.

Вихід частини економічних суб'єктів з аграрного бізнесу або зміни спеціалізації через значні економічні втрати, у т. ч. – через утрату збуту. Зміна структури виробництва на користь високорентабельних сільськогосподарських культур замість трудомістких культур (передусім борщового набору, ранньої сезонної продукції).

Проти 2021 р. загальна посівна площа скоротилася на 20 %. Унаслідок бойових дій частина працівників сільгоспідприємств та фермерів були вимушені не тільки припинити економічну діяльність в аграрному секторі, а й покинути власні домівки. Перспектива відновлення їх економічної діяльності на власних землях є невизначеною, що може призвести до виходу з аграрного бізнесу або зміни спеціалізації. За даними ФАО, понад 150 000 фермерів/працівників продовольчої системи безпосередньо постраждали від війни та/або були змушені мігрувати. Вимушене переміщення населення, призов чоловіків до ЗСУ призводять до нестачі робочої сили та збільшення робочого тягара жінок⁶³. Особливо небезпечним це явище є для дрібнотоварників, які займалися виробництвом сезонної продукції і втратили відповідні сегменти споживчого ринку (насамперед овочів, ягід та фруктів), а також, крім іншого, відігравали важливу роль у забезпеченні зайнятості та доходів сільського населення. Імовірним є банкрутство частини сільськогосподарських виробників через неможливість ведення сільськогосподарського виробництва.

Спрощення процесів сільськогосподарського виробництва, зменшення внесення добрив та засобів захисту рослин, що знижує врожайність сільськогосподарських культур та погіршує якісний склад земель – через брак фінансових ресурсів, неможливість довгострокового планування діяльності внаслідок імовірних бойових дій. У 2022 р. через значне здорожчання мінеральних добрив та зниження цін на зерно багато аграріїв осінню посівну здійснювали з мінімальним унесенням добрив, або й узагалі без них. За попередніми оцінками, внутрішнє споживання азотних добрив за 2022 р. зменшилося на 40–55 % із 4,75 млн т до 2–2,9 млн т⁶⁴. Погіршилася забезпеченість сільгоспідприємств технікою – продажі комбайнів за 7 міс. 2022 р. порівняно з аналогічним періодом 2021 р. зменшились у 2,4 раза, тракторів – удвічі⁶⁵, що відбувається на тлі значних фізичних утрат техніки внаслідок бойових дій чи її

⁶¹ Як працює система EU ETS: приклад виробників сталі ЄС. URL: https://gmk.center/wp-content/uploads/2021/05/Steel-companies_EUETS.pdf

⁶² Як працює система фінансування декарбонізації сталого сектору в ЄС. URL: https://gmk.center/wp-content/uploads/2021/05/Steel_Decarbonisation.pdf

⁶³ Сутінки агрохолдингів: як війна змінить сільське господарство України.

URL: <https://mind.ua/publications/20245288-sutinki-agroholdingiv-yak-vijna-zminit-silske-gospodarstvo-ukrayini>

⁶⁴ Ринок добрив 2022: українська хімія витримала удар, адаптувалася до військових умов і розпочала відновлення. URL: <https://interfax.com.ua/news/blog/880515.html>

⁶⁵ Продажі комбайнів в Україні знизилась у понад 2 рази. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/prodazi-kombajniv-v-ukraini-znizilis-u-ponad-2-razi>

викрадення окупантами. За оцінками, 84,2 тис. одиниць техніки та устаткування (11 % наявних до 24 лютого 2022 р.) є цілковито або частково пошкодженими⁶⁶.

У деяких регіонах України можливості постачання сировини, пального та мінеральних добрив для повноцінного сільськогосподарського виробництва є обмеженими, що негативно впливає на ведення польових робіт та утримання худоби.

Утрата або знецінення зібраного врожаю, зокрема внаслідок браку складських потужностей та проблем збуту. На значній частині сільськогосподарських земель неможливим є проведення сільськогосподарської діяльності, оскільки вони окуповані, перебувають під постійними обстрілами або заміновані. Окрім того, на землях, де велися активні бойові дії, згубного впливу зазнали сільськогосподарські угіддя, якісний стан яких істотно погіршився і в майбутньому потребуватиме виділення значних коштів на їх рекультивуацію (зокрема розмінування) з метою повернути до активного сільськогосподарського обробітку. З іншого боку, об'єктами знищення ворога є не тільки військові цілі, а й зерносховища, продовольчі склади, логістична інфраструктура, а також сільськогосподарська техніка. Така діяльність агресора спрямована як на унеможливлення ведення сільськогосподарського виробництва в Україні, так і на погіршення продовольчого забезпечення країни, на формування та поширення негативних очікувань щодо нестачі продовольства серед населення країни.

Унаслідок широкомасштабної збройної агресії РФ заблоковано українські чорноморські порти – основний канал експортних поставок вітчизняної агропромислової продукції (до вторгнення РФ понад 90 % зернових та олійних культур експортували саме морем). Через обмежені можливості вивезення продукції іншими транспортними шляхами, а також майже чотирикратне здорожчання експортної логістики експорт зерна скоротився з 5,4 млн т у січні до 0,3 млн т у березні 2022 р. Україна зіткнулася з перенасиченістю внутрішнього ринку експортноорієнтованими культурами та падінням цін усередині країни на понад 30 %⁶⁷. Завдяки використанню альтернативних маршрутів експорт зернових зріс до 1,2 млн т у квітні та 2,7 млн т у червні 2022 р., проте ці показники є значно меншими, ніж щомісячний продаж збіжжя через чорноморські порти до війни (5–6 млн т). Унаслідок цього із січня до червня 2022 р. відпускні ціни на пшеницю та кукурудзу на внутрішньому ринку впали на 30–35 %, тоді як у світі вони зросли на 42–60 %. Відновлення експорту зернових чорноморськими портами внаслідок реалізації «зернової ініціативи»⁶⁸ дало змогу наростити обсяги зовнішніх поставок та стабілізувати ціни на внутрішньому ринку, які в жовтні зросли на 10–20 % порівняно з липневими котируваннями.

Разом з тим збирання врожаю 2022 р. виявило труднощі, пов'язані з інфраструктурою зберігання зерна: через знищення зерносховищ дефіцит складських потужностей становить 20 млн т⁶⁹.

Міністерство аграрної політики та продовольства України спільно з Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН (ФАО) реалізують програму з надання аграріям засобів тимчасового зберігання зерна (зернових рукавів). Завдяки підтримці урядів Канади, Японії та австралійської благодійної організації «Munderoo Foundation» українські фермери отримають близько 31000 зернових рукавів місткістю 200 т кожен, що забезпечить зберігання збіжжя обсягом 30 % від загальної потреби.

⁶⁶ Огляд збитків від війни в сільському господарстві України. Непряма оцінка пошкоджень. Другий випуск, 10 листопада, 2022. URL: <https://minagro.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/damagesreportissue2ua-1.pdf>

⁶⁷ До вторгнення РФ ціна EXW за продовольчу пшеницю в Україні складала 297 дол. США за тону, поточна ціна ж становить лише 192 дол. США за тону.

⁶⁸ Підписаний договір про розблокування експорту українського зерна морем.

URL: <https://latifundist.com/novosti/59544-pidpisanij-dogovir-pro-rozblokuvannya-eksportu-ukrayinskogo-zerna-morem>

⁶⁹ Зберігання зерна в полімерних рукавах: як все зробити правильно? URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/zberigannya-zerna-v-polimernih-rukavah-yak-vse-zrobiti-pravilno>

Погіршення якості раціону населення в разі значного підвищення цін на харчові продукти, можливого зменшення їхнього асортименту, а також утрати споживачами стабільних доходів, що призведе до зміщення балансу споживання на користь хлібобулочної продукції й напівфабрикатів унаслідок зменшення споживання тваринницької продукції, риби й сезонних продуктів.

В Україні спостерігають невідповідність рівнів споживання м'яса та м'ясопродуктів їхній раціональній нормі (80 кг на одну людину), рекомендованій МОЗ України відповідно до норм фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах і енергії⁷⁰. Наприклад, забезпечення населення рибною продукцією та морепродуктами здійснюють головно шляхом імпорту. Відповідно до балансу попиту і пропозиції українці зазвичай споживали близько 20 % риби або рибної продукції, виробленої з вітчизняної сировини⁷¹, решту імпортували. У зв'язку з війною та введенням воєнного стану промисловий вилов припинили або частково припинили близько 80 % користувачів водних біоресурсів. На 1 серпня 2022 р. вилов водних біоресурсів зменшився на понад 60 % проти аналогічного періоду попереднього року⁷². Залежність ринку риби від імпортованої продукції в умовах підвищення курсу іноземної валюти спричиняє зростання відпускних цін на неї та відповідно зменшення споживання такої продукції населенням.

Також трапляються *локальні дефіцити харчових продуктів*, спричинені утрудненням постачання та/чи надмірним попитом через неможливість стабільного постачання продовольства до населених пунктів, які перебувають в зоні бойових дій. Одночасно з цим може бути нестача деяких харчових продуктів у певних регіонах України внаслідок збільшення попиту на них з боку внутрішньо переміщених осіб.

При цьому зростання собівартості сільськогосподарського виробництва (через істотне підвищення цін на пально-мастильні матеріали та добрива) призвело до *зростання цін на харчові продукти* (індекс споживчих цін у грудні 2022 р. до грудня попереднього року становив: хліб і хлібопродукти – 130,3 %, макаронні вироби – 127,9 %, м'ясо та м'ясопродукти – 124,6 %, риба та продукти з риби – 145,8 %, молоко – 118,7 %, твердий сир і м'який сир – 125 %, яйця – 176,6 %, масло – 128,9 %, олія соняшникова – 114,5 %, фрукти – 173,8 %, овочі – 151,8 %, цукор – 131 %). *Це призвело до зниження економічної доступності харчових продуктів та збільшення частки сукупних витрат на харчування в загальному підсумку сукупних витрат домогосподарств.*

⁷⁰ Наказ МОЗ України від 03.09.2017 р. № 1073, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 02.10.2017 р. за № 1206/31074.

⁷¹ Рекомендації комітетських слухань на тему: «Стан рибного господарства та шляхи його розвитку». URL: <https://komagropolit.rada.gov.ua/uploads/documents/30839.pdf>

⁷² Представники Держрибагентства обговорили з міжнародними експертами стан рибного господарства України під час війни з рф. URL: https://darg.rybalka.com/posts/predstavniki_derzhribagentstva_obgovorili_z_mizhnarodnimi_ekspertami_stan_ribnogo_gospodarstva_ukrai/

РОЗДІЛ 3. ОГЛЯД ЗАХОДІВ, СПРЯМОВАНИХ НА ПІДТРИМКУ СТІЙКОСТІ В ПРОМИСЛОВОСТІ Й АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

Численні ініціативи органів державної влади націлені на максимальне забезпечення роботи промислового сектору, зменшення руйнівних наслідків втрати частини промислового потенціалу, полегшення умов ведення господарської діяльності й розвиток бізнесу, лібералізацію зовнішньої торгівлі й стимулювання євроінтеграційних зрушень, забезпечення енергетичної стійкості промислових і побутових споживачів в умовах повномасштабної війни.

Питаннями відновлення виробничої інфраструктури та здійснення структурної модернізації економіки опікується утворена Указом Президента України від 21.04.2022 *Національна рада з відновлення України від наслідків війни*, яка в межах 24 робочих груп уже розпрацювала план заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України, перелік пропозицій щодо пріоритетних реформ та стратегічних ініціатив, проєктів нормативно-правових актів, прийняття й реалізація яких є невідмінними для ефективної роботи та відновлення України у воєнний і післявоєнний періоди.

Катастрофічні втрати промислового потенціалу східних та південних областей України та постійна загроза нових руйнувань актуалізували необхідність *релокації виробничих потужностей*. Кабінет Міністрів України⁷³ затвердив план невідкладних заходів з переміщення в разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де тривають бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію. Алгоритм дій охоплює не лише процес переміщення виробничих потужностей та персоналу, а й сприяння ефективному функціонуванню підприємств на нових локаціях, зокрема під'єднання до комунікацій, спрощення процедур надання або передачі земельних ділянок, перенесення строку сплати відсотків за кредитами. Серед релокованих бізнесів, які вже відновили свою діяльність на новому місці, підприємства переробної промисловості становлять 30,2 %⁷⁴.

У межах програми релокації на початок березня 2023 р. 800 підприємств переїхали в безпечні регіони, з них 623 – відновили свою роботу на новому місці. Ще 232 компанії здійснювали пошук належної локації або способу транспортування.

Місцева влада активно долучається до пошуку майданчиків для підприємств, розселення працівників, налагодження логістики. Найбільше підприємств релокувалося до Львівської (24 %), Закарпатської (14,5 %), Чернівецької (9,8 %), Івано-Франківської (8,3 %), Хмельницької (7,3 %) і Тернопільської (6,3 %) областей.

На Львівщині надають *безповоротну фінансову допомогу релокованому бізнесу* для підтримки організації фінансово-господарської діяльності (крім заробітної платні й капітальних видатків). У межах «Програми підтримки бізнесу у Львівській області на період воєнного стану», схваленої Розпорядженням начальника Львівської ОВА, релокованим виробничим підприємствам надають допомогу розміром 100 тис. грн за умови, якщо бізнес переєструється на території Львівської області. Також підприємство отримає додаткові 100 тис. грн, якщо створить не менше як 20 нових робочих місць під час воєнного стану на момент подання заявки. Крім того, координують можливості використання вільних приміщень комунальної та державної власності, розробляють

⁷³ Розпорядження КМУ «Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію» від 25 березня 2022 р. № 246-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2022-%D1%80#Text>

⁷⁴ Завдяки урядовій програмі релокації збережено понад 35 тисяч робочих місць. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=a54c8281-02fa-4ced-8b14-3a7ca772a826&title=Zavdiaki>

пільгові умови оренди майна, пропонують приміщення для зберігання основних засобів на час пошуку кінцевого місця релокації.

На Закарпатті під час розгляду заявки підприємств на переміщення застосовують підхід, за якого перенесені виробництва не мають шкодити екології області. Перспективним у регіоні вбачають *створення екоіндустріальних парків*, на базі яких, зокрема, функціонуватимуть релоковані підприємства. Це має стати важливим кроком для розвитку економіки регіону, появи нових можливостей залучення закордонних інвестицій для створення потужного бізнес-середовища.

За сприяння Закарпатської ОВА *створено ІТ-кластер* у регіоні. На Закарпаття евакуювалися понад 30 тисяч представників ІТ-сфери – для таких компаній надають офісні площі та коворкінги, а також охорону, якісний інтернет, допомогу й супровід діяльності в податковій сфері.

Важливим складником реалізації Програми релокації підприємств є налагодження комунікації сторін, зацікавлених у цьому процесі, а також його консультативне забезпечення, для чого широко використовують сучасні інформаційні ресурси. Зокрема, для підтримки релокації на Закарпатті створено чат-бот для комунікації з підприємцями, які мають бажання перенести виробництва до регіону. Налагоджено роботу телеграм-каналів – у Львівській області такий створено для місцевих компаній з метою збору даних щодо виробничих площ та складів на території Львівщини для підприємців, які вимушені перемістити свій бізнес на безпечнішу територію; у Хмельницькій області роботу телеграм-каналу «Релокація Хмельницька область» координує Хмельницька ОВА. Центр підтримки підприємців «Дія.Бізнес» у м. Ужгороді надає консультації з питань переведення бізнесу до безпечних регіонів, допомагає в пошуку місць для підприємств, активно комунікує з громадами, допомагає добирати персонал та запускати бізнес.

Також на регіональному рівні в складі ОВА створюють окремі підрозділи, відповідальні за реалізацію Програми релокації підприємств (зокрема на Рівненщині – Центр економічного розвитку та релокації бізнесу); залучають до роботи місцеві Агенції регіонального розвитку (так, на Закарпатті Агентство регіонального розвитку та транскордонного співробітництва «Закарпаття» допомагає компаніям налагодити партнерство з громадами, перевести бізнес на Закарпаття й сусідні транскордонні регіони, підтримує процес пошуку спеціалістів та запуску підприємств у регіоні); упроваджують інші ініціативи (як-от «My Relocate» на Івано-Франківщині, яку поширено, зокрема, між ІТ-кластерами України).

Важливою ланкою в зміцненні конкурентоспроможності українських виробників на зовнішніх ринках є лібералізація зовнішньої торгівлі. Низка країн уже оголосила про скасування імпорتنих мит на українські товари.

Велика Британія оголосила про лібералізацію торгівлі й скасування всіх мит і квот на експорт товарів з України, що дає змогу українським виробникам нарощувати експорт до цієї країни борошна, зерна, молочної продукції, м'яса птиці та напівфабрикатів тощо⁷⁵.

Доповненню можливостей, які українські експортери мають відповідно до Угоди про Асоціацію з ЄС, сприяє набуття чинності 04.06.2022 Регламенту Європейського Парламенту та Ради ЄС № 2022/870 про тимчасові заходи (до 05.06.2023) з лібералізації торгівлі, який передбачає скасування мит для промислової продукції з України, призупинення всіх антидемпінгових мит на імпортовані товари походженням з України та застосування глобальних захисних заходів щодо українських товарів.

Прем'єр-міністр Канади Джастін Трюдо після зустрічі з президентом Володимиром Зеленським на початку травня 2022 р. повідомив про скасування Канадою всіх мит на українську продукцію. Такий режим діятиме впродовж наступних 12 місяців^{76,77}.

⁷⁵ Велика Британія оголосила про скасування усіх мит і квот для українських товарів. URL: <https://www.me.gov.uk/News/Detail?lang=uk-UA&id=900c1222-5f51-4fa5-8d61-5b84b282f206&title=VelikaBritanijaOgolosilaProSkasuvanniaUsikhMitIKvotDliaUkrainskikhTovariv>

США з 1 червня 2022 р. на один рік скасували спеціальне мито розміром 25 % щодо 232 товарних позицій сталевих продукції⁷⁸. Разом із цим призупинення не стосується чинних антидемпінгових заходів США щодо української продукції. Наразі чинними залишаються антидемпінгові заходи щодо українського феросилікомарганцю розміром до 21,3 %, арматури – 41,7 %, прокату – до 237,91 %, сталевих труб – 7,47 %, катанки – до 44,03 %, крученого дроту – 19,3 %, безшовних труб – 23,75 %.

Уряд *Австралії* 5 липня 2022 р. оголосив про скасування мит на 1 рік для українського експорту. Рішення передбачає зниження тарифної ставки з 5 % до 0 % на товари, вироблені в Україні. Лібералізація не торкнеться акцизних зборів, які застосовують до палива, алкоголю й тютюнових виробів – вони діятимуть для української продукції і надалі⁷⁹.

Також для спрощення експортних постачань з України до Молдови Комісія з надзвичайних ситуацій Республіки Молдови встановила спрощену процедуру митного оформлення документів. Відтак представлені українськими експортерами копії сертифікатів про походження товарів СТ-1 (у паперовому чи електронному форматах), видані уповноваженими органами України, мають таку ж саму силу, як і їхні оригінали. Надалі треба активізувати перемовини з країнами світу для запровадження лібералізованої процедури митного оформлення документів – за наявним прикладом встановлення такої процедури Республікою Молдовою.

Стимулюють *створення і розвиток переробних підприємств у спосіб надання державою грантових коштів підприємцям у межах програми «Робота»*.

Зокрема, 54 переможцям грантової програми «Новий рівень» перераховано кошти на розвиток бізнесу у сфері перероблення на загальну суму 337 млн грн. Грантові кошти можна буде використати на придбання обладнання для виробництва меблів, будматеріалів, одягу, фурнітури, ліній металооброблення, аграрного перероблення тощо. Отримувач гранту зобов'язаний створити не менше 25 робочих місць.

Для створення й розвитку переробних підприємств також виділено 119 млн грн з резервного фонду державного бюджету⁸⁰; ці кошти отримують 22 підприємства. Очікують, що в результаті реалізації бізнес-планів буде створено 405 робочих місць. Сферами економічної діяльності цих підприємств є такі:

- виробництво харчових продуктів – 11 грантів;
- ремонт і монтаж машин та устаткування – 4 гранти;
- виробництво меблів – 2 гранти;
- виробництво хімічної продукції – 2 гранти;
- виробництво гумових і пластмасових виробів – 1 грант;
- оброблення деревини та виготовлення виробів з деревини – 1 грант;
- текстильне виробництво – 1 грант.

Розширено програму «Доступні кредити 5–7–9 %» на підприємства, зруйновані під час війни. Підприємці можуть отримати кредит на відновлення виробничих потужностей під 9 % терміном до 5 років на суму до 60 млн грн. Виконання зобов'язань за

⁷⁶ Канада на рік скасувала всі мита на українські товари. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?Lang=uk-UA&id=fd649e75-9f38-40e9-ba8c-eb9123a19871&title=kanadanarikskasuvalavsimitanaukrainskitovari>

⁷⁷ Canada's Intention to Remove Tariffs on Goods from Ukraine. URL: <https://www.canada.ca/en/department-finance/news/2022/05/canadas-intention-to-remove-tariffs-on-goods-from-ukraine.html>

⁷⁸ Raimondo Announces Temporary Suspension of 232 Tariffs on Ukraine Steel. URL: <https://www.commerce.gov/news/press-releases/2022/05/raimondo-announces-temporary-suspension-232-tariffs-ukraine-steel>

⁷⁹ Уряд Австралії на рік скасував мита на імпорту з України. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=c7cb2ff8-a541-418e-99c6-7f31798d980e&title=UriadAvstraliiNaRikSkasuvavMitaNaImportZUkraini>

⁸⁰ Розпорядження КМУ «Про виділення коштів з резервного фонду державного бюджету на надання грантів для створення або розвитку переробних підприємств, садівництва, ягідництва та виноградарства» від 25.11.2022. № 1060-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vidilennya-koshtiv-z-rezervnogo-fondu-derzhavnogo-byudzhetu-na-nadannya-grantiv-dlya-s1060-251122>

такими кредитами частково (до 80 %) забезпечено державною гарантією⁸¹. Нове або оновлене підприємство не може розташовуватися ближче, ніж за 50 км до лінії бойових дій. Також цю програму розширено на експортерів для виконання зовнішньоекономічних угод.

Найбільше за період дії програми на середину березня 2023 р. підприємці взяли антикризових кредитів – 62,3 млрд грн, а також кредитів на антивоєнні цілі – 51,6 млрд грн. На рефінансування попередньо отриманих кредитів видано 28,7 млрд грн, на інвестиційні цілі – 10,9 млрд грн. Окрім того, аграрії отримали 26,5 млрд грн кредитних коштів на підтримку своєї діяльності, торговельні компанії взяли 1,5 млрд грн кредитів для поповнення обігових коштів. Найчастіше за програмою кредитують підприємства, що працюють у сферах: сільського господарства (53 %); торгівлі та виробництва (24 %); промислового перероблення (14 %) ⁸².

Створюють умови для *розвитку індустріальних парків як точок зростання економіки та* відновлення промисловості у воєнний і післявоєнний періоди. Для місцевих громад перевагами розбудови ІІ є зростання доходів і добробуту жителів, збільшення податкових надходжень, розвиток МСП у регіоні тощо. Поштовху в цьому напрямі надасть реалізація таких ініціатив:

- установа пільг для індустріальних парків (унесенням змін до Митного та Податкового Кодексів України^{83,84}): звільнення від імпортного ПДВ та ввізного мита на обладнання за переліком кодів УКТЗЕД; звільнення від податку на прибуток на 10 років; уповноваження органів місцевого самоврядування надавати пільги за місцевими податками;

- затвердження механізму використання вивільнених від оподаткування коштів для учасників індустріальних парків⁸⁵. Вивільнені кошти можна спрямовувати на розвиток діяльності учасника ІІ за такими напрямками: створення чи переоснащення матеріально-технічної бази; збільшення обсягу виробництва; упровадження новітніх технологій;

- визначення механізмів фінансування облаштування ІІ та компенсації відсоткової ставки за кредитами на облаштування або здійснення господарської діяльності в їх межах^{86,87};

- прийняття Стратегії розвитку індустріальних парків до 2030 р.⁸⁸, яка визначає напрями й способи забезпечення розвитку індустріальних парків.

⁸¹ Постанова КМУ «Про внесення змін до порядків, затверджених постановами Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 28 і від 14 липня 2021 р. № 723» від 14.10.2022 № 1194. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennia-zmin-do-poriadkiv-za-1194>

⁸² За минулий тиждень бізнес отримав доступних кредитів на 1,9 млрд грн. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=e78a6671-bab1-427b-870d-fed610d80e26&title=ZaMinuliiTizhden>

⁸³ Закон України «Про внесення зміни до статті 287 Митного кодексу України щодо створення сприятливих умов для діяльності індустріальних парків в Україні» від 21.06.2022 № 2331-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2331-20#Text>

⁸⁴ Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо створення сприятливих умов для діяльності індустріальних парків в Україні» від 21.06.2022 № 2330-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2330-20#Text>

⁸⁵ Постанова КМУ «Про затвердження Порядку використання учасником індустріального (промислового) парку вивільнених від оподаткування коштів на розвиток його діяльності в межах індустріального (промислового) парку» від 30.09.2022 № 1095. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-poriadku-vykorystannia-uchasnykom-industrialnoho-promyslovoho-s1095-300922>

⁸⁶ Постанова КМУ «Про затвердження Порядку надання повної або часткової компенсації відсоткової ставки за кредитами (позиками) на облаштування та/або здійснення господарської діяльності у межах індустріальних (промислових) парків» від 28.10.2022 № 1208. URL: <http://surl.li/ebeku>

⁸⁷ Постанова КМУ «Про затвердження Порядку надання коштів на безповоротній основі для облаштування індустріальних (промислових) парків та/або забезпечення будівництва об'єктів суміжної інфраструктури, необхідних для створення та функціонування індустріальних (промислових) парків» від 28.10.2022 № 1207. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-poryadku-nadannya-koshtiv-na-bezpovorotnij-osnovi-dlya-oblashtuvannya-industrialnih-promislovih-parkiv-taabo-zabezpechennya-i281022-1207>

Результатами цих рішень уже стала *активізація створення нових ІІ* в західних областях країни, які залучають промисловців, що релокують виробництва зі східних регіонів. Релокація підприємств до ІІ типу «Brownfield» має низку переваг, серед яких, зокрема, такі⁸⁹:

- наявність готових приміщень з підведеними потрібними комунікаціями;
- надання керівною компанією резидентам усіх потрібних адміністративних та сервісних послуг;
- співпраця резидентів між собою, створення спільних ланцюгів постачань, можливість відправлення вантажів через логістичний центр, розташований на території парку.

На 1 січня 2023 р. до Реєстру індустріальних парків внесено 60 промислових майданчиків; протягом 2022 р. створено 14 індустріальних парків. У 2023 р. до Реєстру індустріальних парків унесено ще один майданчик – «Менський». Новий індустріальний парк розташовано за межами міста Мена Чернігівської області на території Менської міської ради. Відповідно до концепції індустріального парку, на площі 68,6 га буде створено до 3000 робочих місць; передбачено промислові підприємства та логістичні об'єкти.

Зазначимо, що саме зараз з'явилася можливість розбудови ІІ для відновлення промисловості на інноваційній основі, з упровадженням нових технологічних рішень, посиленням ролі моделі екоіндустріальних парків (ЕІП) у розвитку країни. UNIDO визнає індустріальні парки дієвим інструментом економічного й технологічного розвитку. Мінекономіки та UNIDO за участю інших зацікавлених організацій з 2020 р. реалізують проєкт технічної допомоги «Глобальна програма екоіндустріальних парків в Україні: реалізація на місцевому рівні», який має сприяти запровадженню принципів циркулярної економіки та розрахований на період до кінця 2023 р. Цей проєкт є частиною Глобальної програми екоіндустріальних парків у країнах, що розвиваються, та з перехідною економікою, яку фінансує уряд Швейцарії через Державний секретаріат з економічних питань Швейцарії (SECO), і буде спрямований на розвиток ЕІП в Україні.

У межах проєкту проаналізовано наявні індустріальні парки України та обрано три пілотних парки (не внесені до Реєстру індустріальних парків), у яких уже зареєстровано значну кількість компаній: на базі КП «Білоцерківський вантажний авіаційний комплекс» (Київська область), ТОВ «Агромаш» (м. Запоріжжя) та «Патріот» (м. Суми) для впровадження моделі ЕІП.

Разом із цим 2022 р. обрано додаткові два пілотні індустріальні парки («Мольфар» у Закарпатській області та «Калуський індустріальний ХАБ» в Івано-Франківській області – внесено до Реєстру індустріальних парків) для надання дальшої технічної підтримки в межах проєкту.

Інші індустріальні парки буде долучено до проєкту як одержувачі допомоги шляхом навчання та підвищення обізнаності стосовно питань, пов'язаних з плануванням і організацією функціонування ЕІП⁹⁰.

Виробництва в Україні мають відповідати європейській промисловій політиці, на порядку денному якої перебувають такі фактори конкурентоспроможності, як: автоматизація процесів, енергоефективність, упровадження принципів сталого розвитку, підходів циркулярної економіки, ресурсоефективного та чистого виробництва та ін. Це дасть їм змогу випускати продукцію, сертифіковану за європейськими стандартами, бути

⁸⁸ Розпорядження КМУ «Про схвалення Стратегії розвитку індустріальних парків на 2023–2030 роки» від 24.02.2023 № 176-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176-2023-%D1%80#Text>

⁸⁹ Ропицький А. Переваги релокації виробництв в індустріальні парки. URL: <https://gmk.center/ua/opinion/perevagi-relokacii-virobnictv-v-industrialni-parki/>

⁹⁰ Довідкова інформація щодо реалізації проєкту «Глобальна програма еко-індустріальних парків в Україні: реалізація на місцевому рівні». URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=2c3e1be5-a8da-4e35-b51a-4486f22edee8&title=ModelEkoindustrialnogoParkuVUkraini>

долученими до глобальних ланцюгів створення доданої вартості, налагоджувати співробітництво з європейськими партнерами, зокрема щодо обміну знаннями, досвідом у створенні сучасних технологічних і наукомістких виробництв.

Уживають заходів для **забезпечення України електроенергією, потрібною для функціонування промислових підприємств та побутових споживачів** в умовах масованих ракетних ударів РФ по об'єктах критичної енергетичної інфраструктури:

- запроваджено ввезення без оподаткування ввізним митом та ПДВ генераторів, «Starlink» та іншого обладнання для енергетики через прийняття відповідних Законів України⁹¹. Список імпорتنих товарів, які завозять до України без сплати ввізного мита та ПДВ, розширено обладнанням, яке має допомогти країні в подоланні наслідків енергетичної кризи (генератори, акумулятори та ін.); пізніше до переліку додано, зокрема, складники для виготовлення енергетичного обладнання, що стимулюватиме виробництво такого обладнання в Україні⁹². Упровадження таких ініціатив має сприяти забезпеченню потреби внутрішнього ринку в обладнанні для відновлення та стабілізації електро- та газопостачання споживачам;

- у грудні 2022 р. КМУ визначив чотири пріоритетні групи для постачань електроенергії⁹³, до яких належать: 1) критична інфраструктура, зокрема об'єкти водо-, теплопостачання та лікарні; 2) об'єкти ОПК, які працюють на оборону держави; 3) бізнес, який виготовляє критично важливі товари та продукти – наприклад, хлібопекарні та молокозаводи; 4) житловий сектор. До об'єктів критичної інфраструктури, зокрема, віднесено виробництва хімічної, металургійної, оборонної, космічної, авіаційної, суднобудівної, фармацевтичної промисловості, виробництво та перероблення сільськогосподарської та/або харчової продукції⁹⁴;

- спрощено імпорт генераторів та іншого енергетичного обладнання. Новим положенням щодо ввозу на митну територію України тимчасово (до припинення або скасування воєнного стану та протягом наступних 90 календарних днів) передбачено не застосовувати до таких товарів вимоги про наявність декларації про відповідність та маркування знаком відповідності технічним регламентам⁹⁵;

- запроваджено механізм імпорту електроенергії з ЄС, що дасть виробникам змогу зменшити залежність від планових відімкнень електроенергії та допоможе функціонувати підприємствам⁹⁶. На початку лютого п. р. перше приватне підприємство з м. Рівного уклало контракт на імпорт електроенергії з ЄС, що гарантовано захищає його від

⁹¹ Закони України від 13.12.2022 № 2836-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо сприяння відновленню енергетичної інфраструктури України»; № 2837-IX «Про внесення зміни до розділу XXI «Прикінцеві та перехідні положення» Митного кодексу України щодо сприяння відновленню енергетичної інфраструктури України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2836-IX#Text>, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2837-IX#Text>

⁹² Постанови КМУ від 09.11.2022 № 1260, від 29.11.2022 № 1340 «Про внесення змін до переліку товарів (у тому числі лікарських засобів, медичних виробів та/або медичного обладнання), необхідних для виконання заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню, локалізацію та ліквідацію спалахів, епідемій та пандемій гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, операції з ввезення яких на митну територію України та/або операції з постачання яких на митній території України звільняються від оподаткування податком на додану вартість та які звільняються від сплати ввізного мита». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1260-2022-%D0%BF#Text>, <https://www.kmu.gov.ua/npras/provnesennia-zmin-do-pereliku-tovariv-u-tomu-chysli-likarskykh-zasobiv-medychnykh-vyrobiv-1340-291122>

⁹³ Кабмін визначив чотири пріоритетні групи, яким надаватимуть електрику першочергово. URL: <https://babel.ua/news/88065-kabmin-viznachiv-chotiri-prioritetni-grupi-yakim-nadavatimut-elektriku-pershochergovo>

⁹⁴ Постанова КМУ від 16 грудня 2022 р. № 1384 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2020 р. № 1109». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1384-2022-%D0%BF#Text>

⁹⁵ Постанова КМУ від 16.11.2022 № 1288 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» від 09.11.2022 № 1260. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1288-2022-%D0%BF#Text>

⁹⁶ Постанова КМУ від 3.01.2023 № 1 «Про затвердження Положення про особливості імпорту електричної енергії під час проходження осінньо-зимового періоду 2022/23 року в умовах правового режиму воєнного стану в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1-2023-%D0%BF#Text>

планових обмежень електропостачання в обсягах закупленої електроенергії та сприятиме зниженню навантаження на систему енергопостачання області.

Також розширено міжнародну двосторонню співпрацю в енергетичній сфері, зокрема, між Україною і Великобританією. Так, під час зустрічі Першого віцепрем'єр-міністра – Міністра економіки України Ю. Свириденко з виконавчим директором «Rolls-Royce SMR» Т. Самсоном у листопаді 2022 р. обговорено питання постачань до України високотехнологічного енергетичного обладнання, зокрема перспективи використання малих модульних реакторів (ММР) як перспективної технології використання атомної енергетики. Україна надзвичайно зацікавлена в застосуванні нових технологій для виробництва всередині країни ММР, адже їхніми перевагами є компактні розміри, можливість виробляти відносно невеликі потужності (від 30 МВт до 500 МВт), що дає змогу використовувати їх у невеликих містах, на промислових майданчиках під час вимкнення світла, роблячи від них паралельне живлення мікрорайонів або навіть цілих міст⁹⁷. Заплановано укладення меморандуму між «Rolls-Royce SMR» та Енергоатомом, який визначатиме параметри співпраці в реалізації цього проєкту.

Здійснено низку заходів, спрямованих на підтримку сільського господарства.

Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану»⁹⁸ **звільняє підприємства, що перебувають у зоні бойових дій або на тимчасово окупованій території, від сплати екологічного та земельного податків.**

Спрощено набуття прав на користування сільськогосподарськими землями під час війни⁹⁹. Воно передбачає:

- автоматичне продовження на один рік, без унесення відомостей у відповідні реєстри, договорів оренди, емфітевзису, суперфіцію, земельного сервітугу;
- надання районним військовим адміністраціям права передавати в оренду для ведення товарного сільськогосподарського виробництва строком до одного року земельні ділянки сільгосппризначення державної, комунальної власності. При цьому розмір орендної плати не може перевищувати 8 % нормативної грошової оцінки земельних ділянок;
- установа жорстких обмежень щодо цільового використання земельних ділянок сільгосппризначення орендарями, яким ділянки буде надано районними військовими адміністраціями, у тому числі щодо зміни складу угідь, передачі ділянок в суборенду, будівництва, зміни цільового призначення земельної ділянки тощо;
- укладання договорів оренди такої землі лише на один рік в електронній формі без проведення торгів. Їх не можна буде поновлювати або укладати на новий строк;
- надання користувачам сільськогосподарської землі права передавати на один рік свої права землекористування іншим аграрним виробникам, які забезпечені необхідними матеріально-технічними, фінансовими й трудовими ресурсами. Така передача прав не потребує реєстрації в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно;
- уведення заборони на: безоплатну передачу земель державної та комунальної власності в приватну власність; формування земельних ділянок (окрім тих, що передано в оренду військовими адміністраціями); земельні торги щодо прав оренди, емфітевзису,

⁹⁷ Україна зацікавлена в поставках високотехнологічного енергетичного обладнання з Великої Британії. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=fe645bcd-bb87-47fb-beaf-4da832725135&title=UkrainaZatsikavlenaV>

⁹⁸ Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» від 15.03.2022 № 2120-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text>

⁹⁹ Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» від 24.03.2022 № 2145-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text>

суперфіцію щодо земельних ділянок державної, комунальної власності сільгосппризначення.

Спрощено митне оформлення деяких, важливих щодо продовольчого забезпечення населення, харчових продуктів та визначено перелік товарів, до яких застосовують відстрочення сплати митних платежів¹⁰⁰. До таких товарів віднесено м'ясо, риба, молоко, овочі, олія, кава, чай та деякі інші.

Дозволено тимчасові відмінності фактичних параметричних значень харчового продукту від обов'язкової інформації на маркуванні такого продукту¹⁰¹. Такі відмінності можливі внаслідок вимушених змін рецептури, які пов'язані з відсутністю чи браком відповідної сировини, на період дії воєнного стану. При цьому споживача треба в будь-який можливий спосіб проінформувати про наявність у харчовому продукті речовин, які можуть спричинити алергічні реакції або непереносність.

Передбачено бронювання військовозобов'язаних аграріїв¹⁰². Для своєчасного проведення комплексу весняно-літніх польових робіт аграрні підприємства та виробники продовольства мають подавати Міністерству аграрної політики та продовольства України списки критично важливих працівників, яким буде надано відстрочка до 6 місяців від призову на військову службу під час мобілізації та на воєнний час. Термін дії відстрочки може бути продовжено на строк до двох місяців¹⁰³.

Упроваджували заборони та встановлювали ліцензування експорту певних видів агропродукції в період їх дефіцитності. Так, було заборонено експортувати овес, просо, гречку, цукор, сіль, жито, велику рогату худобу живу, м'ясо та субпродукти з ВРХ, морожені, розсільні, сушені або копчені¹⁰⁴. Ліцензуванню підлягав експорт низки соціально важливих товарів: пшениці, кукурудзи, м'яса курей свійських, яєць курей свійських, олії соняшникової, що означає дозвіл експорту з відповідним інформуванням Уряду та видаванням безоплатної ліцензії протягом доби. Надалі було скасовано ліцензування експорту кукурудзи та олії соняшникової¹⁰⁵, скасовано заборону на експорт проса і цукру¹⁰⁶, вилучено пшеницю та суміш пшениці та жита з переліку товарів, обов'язкових до ліцензування, скасовано заборону на експорт і введено ліцензування на овес, уведено заборону на експорт мінеральних або хімічних, азотних добрив¹⁰⁷. У липні 2022 р. скасовано заборону на експорт з України жита та мінеральних або хімічних, азотних добрив¹⁰⁸.

¹⁰⁰ Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання митного оформлення окремих товарів, що ввозяться на митну територію України у період дії воєнного стану» від 09.03.2022 № 236. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236-2022-%D0%BF#Text>

¹⁰¹ Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання маркування харчових продуктів в умовах воєнного стану» від 03.03.2022 № 186. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/186-2022-%D0%BF#Text>

¹⁰² Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання бронювання військовозобов'язаних в умовах правового режиму воєнного стану» від 03.03.2022 № 194. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/194-2022-%D0%BF#Text>

¹⁰³ Постанова КМУ «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 3 березня 2022 р. № 194» від 7 вересня 2022 р. № 1002. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennia-zmin-do-postanovy-ka-a1002>

¹⁰⁴ Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін у додатки 1 і 5 до Постанови Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1424» від 05.03.2022 № 207. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/207-2022-%D0%BF#n2>

¹⁰⁵ Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін у додаток 5 до постанови Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1424» від 24.03.2022 № 352. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/352-2022-%D0%BF#Text>

¹⁰⁶ Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін у додатки 1 і 5 до постанови Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1424» від 3.05.2022 № 549. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/549-2022-%D0%BF#Text>

¹⁰⁷ Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін у додаток 5 до Постанови Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 № 1424» від 1.07.2022 № 759. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/759-2022-%D0%BF#Text>

¹⁰⁸ Постанова Кабінету Міністрів України від 26.07.2022 № 832 «Про внесення змін у додаток 5 до Постано-

Для забезпечення безперебійного постачання імпортованих харчових продуктів і кормів в умовах воєнного стану, а також з метою уникнення їх дефіциту *тимчасово дозволено продавати імпортовані харчові продукти та корми, інформацію про які викладено мовою, відмінною від державної*¹⁰⁹. Водночас партії зазначених харчових продуктів та кормів має бути споряджено обов'язковою інформацією державною мовою. Таку інформацію надають на вимогу споживачів.

Спрощено переміщення територією України сільськогосподарської продукції рослинного й тваринного походження. Зокрема: скасовано вимогу отримання карантинного сертифіката на імпортоване насіння під час переміщення територією України; запроваджено можливість оформлення фітосанітарного сертифіката в електронній формі¹¹⁰.

Міністерством аграрної політики та продовольства України за сприяння ЄС засновано і введено в дію державну автоматизовану інформаційну систему збирання, обліку, накопичення, оброблення інформації про виробників сільськогосподарської продукції – Державний аграрний реєстр (ДАР). ДАР надає онлайнний доступ до програм підтримки всім зареєстрованим агровиробникам, незалежно від їхнього розміру та організаційно-правової форми. Інформаційна система працює на зразок реєстрів сільгоспвиробників, які є в усіх країнах-членах ЄС.

На 24 січня 2023 р. в системі зареєструвалося понад 95000 аграріїв. Найбільша частка зареєстрованих – 75 % – є селянами-одноосібниками, тоді як 25 % – це ФОПи та юридичні особи. Щодо областей лідером за кількістю агровиробників, зареєстрованих у ДАР, є Миколаївська область – понад 9000 реєстрацій із серпня минулого року. Високі показники реєстрації фермерів у ДАР також мають Кіровоградська і Дніпропетровська області – майже 6000 фермерів від кожної, Вінницька і Волинська – понад 5500 реєстрацій від кожної, до показника 5000 реєстрацій упритул наблизились Одеська та Хмельницька області. Агровиробники й далі активно реєструються в Державному аграрному реєстрі.

За час роботи ДАР відбулося чимало оновлень, неодноразово розширювався функціонал та інструментарій платформи. Повноцінно коштами ЄС та інших іноземних партнерів упроваджено програми підтримки малих агровиробників: бюджетна субсидія на 1 га сільгоспугідь і спеціальна бюджетна дотація на ВРХ (корови) усіх напрямів продуктивності (50 млн євро); перша гуманітарна допомога у формі засобів тимчасового зберігання зерна (рукавів) місткістю 200 т реалізовано в партнерстві з Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН (ФАО); у продовження цієї програми – реєстрація для отримання комплектів спеціальної техніки для завантаження / розвантаження зернових рукавів¹¹¹.

З метою підтримати сільгосптоваровиробників для проведення посівної, збору врожаю в період дії воєнного стану стали доступними кредити в межах Державної програми «Доступні кредити 5–7–9 %»¹¹², зокрема:

ви Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1424». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/832-2022-%D0%BF#Text>

¹⁰⁹ Постанова Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо забезпечення в умовах воєнного стану безперебійного постачання імпортованих харчових продуктів і кормів» від 09.03.2022 № 234. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/234-2022-%D0%BF#Text>

¹¹⁰ Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо безперебійного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану» від 12.05.2022 № 2246-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-20#Text>

¹¹¹ Понад 95 тис. агровиробників уже зареєструвалися у Державному аграрному реєстрі. <https://www.dar.gov.ua/news-list/ponad-95-tis-agrovirobnikiv-uzhe-zareiestruvalisya-u-derzhavnomu-agrarnomu-reiestri>

¹¹² Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Постанов Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 28 та від 14 липня 2021 р. № 723» від 29.07.2022 р. № 916. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/916-2022-%D0%BF#Text>

- розширено програму на середні підприємства з річним доходом до 50 млн євро (раніше було 20 млн євро) та на великі підприємства з річним доходом понад 50 млн євро незалежно від кількості працівників;
- збільшено максимальну суму кредиту для всіх суб'єктів підприємництва з 60 млн грн до 90 млн грн з урахуванням групи пов'язаних компаній;
- встановлено 0 % річних процентної ставки;
- встановлено цілі кредитування: посівів сільськогосподарських культур, купівлі сільськогосподарської продукції (сільськогосподарських товарів), що підпадає під визначення груп 1–24 УКТЗЕД, а також добрив, засобів захисту рослин, пестицидів та агрохімікатів, пально-мастильних матеріалів, запасних частин, основних засобів та нематеріальних активів, оплати праці, оренди нерухомого та рухомого майна, інших товарів (робіт, послуг), що використовують суб'єкти господарювання – сільськогосподарські товаровиробники під час провадження операційної діяльності;
- визначено строк кредиту – 12 місяців;
- встановлено розмір кредитної гарантії – 80 % від суми кредиту суб'єкта мікро-, малого та середнього підприємництва (крім суб'єктів великого підприємництва).

Також Мінагрополітики затвердило форми заявок для надання фінансової підтримки фермерським господарствам: заявки для участі в конкурсі на отримання фінансової підтримки фермерського господарства для провадження виробничої діяльності та диверсифікації виробництва; заявки для участі в конкурсі на отримання фінансової підтримки сімейного фермерського господарства без набуття статусу юридичної особи для придбання землі сільськогосподарського призначення¹¹³.

У період воєнного стану аграріям дозволено експлуатацію сільськогосподарської техніки без реєстрації¹¹⁴. Після припинення дії воєнного стану власники будуть зобов'язані зареєструвати машину протягом 90 днів.

Скасовано надміру деталізовані та неактуальні вимоги до дрібнотоварного виробництва молока та його обігу¹¹⁵. Зокрема, передбачено гнучкий підхід до дотримання гігієнічних вимог під час виробництва молока в господарствах, які утримують до п'яти умовних голів дійних тварин, та його заготівлі молокоприймальними пунктами. Таке регулювання забезпечить гармонізацію гігієнічних вимог під час виробництва молока в господарствах з Вимогами до безпечності та якості молока та молочних продуктів¹¹⁶.

З метою підтримки стабільності сільськогосподарського виробництва, аграрного бізнесу та продовольчого забезпечення населення:

- Мінагрополітики затвердило «Перелік продовольчої продукції для здійснення публічних закупівель з метою забезпечення нагальних потреб функціонування держави в умовах воєнного стану»¹¹⁷, який постійно оновлюється. Закупівлі здійснюються тільки в постачальників, яких унесено до переліку¹¹⁸;

¹¹³ Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України «Про затвердження форм заявок для надання фінансової підтримки фермерським господарствам» від 11.03.2022 р. № 168. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0337-22#Text>

¹¹⁴ Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України «Про технічне забезпечення комплексу польових робіт в умовах воєнного стану 2022 року» від 07.03.2022 № 154. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/FN073580>

¹¹⁵ Наказ Мінагрополітики України «Про затвердження Гігієнічних вимог до дрібнотоварного виробництва та обігу молока» від 07.04.2022 № 209. URL: <https://document.vobu.ua/doc/12059>

¹¹⁶ Наказ Мінагрополітики України «Про затвердження Вимог до безпечності та якості молока і молочних продуктів» від 12.03.2019 № 118. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0593-19#Text>

¹¹⁷ Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України «Перелік продовольчої продукції для здійснення публічних закупівель з метою забезпечення нагальних потреб функціонування держави в умовах воєнного стану» (зі змінами) від 04.03.2022 № 147. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/FN073576>

¹¹⁸ Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України «Про затвердження Переліку підприємств для забезпечення нагальних потреб функціонування держави в умовах воєнного стану»

- запроваджено контроль за встановленням суб'єктами господарювання роздрібної торгівлі цін на такі харчові продукти: борошно пшеничне, макаронні вироби, батон, хліб, крупа гречана, крупа вівсяна, свинина, яловичина, птиця (тушки курячі), молоко, масло вершкове, сметана, яйця курячі, олія соняшникова, цукор кристалічний, капуста білокачанна, цибуля ріпчаста, буряк, морква, картопля¹¹⁹;

- у регіонах, де тривають активні бойові дії, передбачено безплатне забезпечення населення продовольчими товарами тривалого зберігання та санітарно-гігієнічними товарами¹²⁰. До таких продовольчих продуктів належать: борошно; крупи; макаронні вироби; олія соняшникова; консерви м'ясні, рибні, бобові; цукор; молоко або його заміник; хлібобулочні та кондитерські вироби; чай, кава. Постанова встановлює норму кожного продукту на одну особу на один місяць;

- створено Національну платформу продовольчої безпеки на базі Держпродспоживслужби з метою об'єднати зусилля військових адміністрацій, виробників харчових продуктів, торговельних мереж, міжнародних організацій для забезпечення харчовими продуктами й товарами першої потреби мешканців громад, учасників Збройних сил України й територіальної оборони. На онлайн-платформі можна швидко отримати доступ до актуальної інформації щодо реальних потреб споживачів та пропозиції товарів, миттєво зв'язатися з покупцем чи постачальником та замовити послуги транспортування.

Створено Координаційну раду з питань логістики в сільському господарстві¹²¹. Основними завданнями Ради є:

- сприяння забезпеченню координації дій міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, місцевих держадміністрацій у сфері розвитку транзитного потенціалу й логістики;

- підготовка пропозицій та рекомендацій щодо:

• формування та реалізації державної політики у сфері транспорту, дорожнього господарства, розвитку транзитного потенціалу й логістики;

• визначення механізму підвищення якості транспортних та інформаційних технологій логістичної інфраструктури;

• удосконалення логістики перевезень;

• підвищення ефективності процедур здійснення державного контролю під час переміщення товарів і транспортних засобів через державний кордон;

• скорочення витрат на міжнародні та внутрішні перевезення товарів;

• удосконалення моніторингу міжнародних перевезень;

• зменшення часу на транспортування товарів до пункту призначення;

• забезпечення логістичної інфраструктури кваліфікованим персоналом;

- визначення шляхів та механізмів розв'язання проблемних питань, що виникають під час реалізації державної політики у сфері транспорту, дорожнього господарства, розвитку транзитного потенціалу й логістики;

- удосконалення нормативно-правової бази з питань транспорту, дорожнього господарства, державної митної та податкової справи, здійснення державного контролю під час переміщення товарів і транспортних засобів через державний кордон та з інших питань, що належать до компетенції Ради.

від 05 березня 2022 р. № 148 (зі змінами). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/FN073577>

¹¹⁹ Постанова КМУ «Про внесення зміни до Постанови КМУ від 25.12.1996 № 1548» від 06.03.2022 № 223. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/223-2022-%D0%BF#Text>

¹²⁰ Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання забезпечення населення продовольчими товарами тривалого зберігання та санітарно-гігієнічними товарами в умовах воєнного стану» від 20.03.2022 № 328. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/328-2022-%D0%BF#Text>

¹²¹ Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Координаційної ради з питань логістики в сільському господарстві» від 9.04.2022 № 427. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/427-2022-%D0%BF#Text>

РОЗДІЛ 4. ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ РЕФОРМИ ЯК ЧИННИК ЗМІЦНЕННЯ СТІЙКОСТІ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

Надання Україні Європейською Радою 24 червня 2022 р. статусу кандидата в члени ЄС спонукало до пришвидшення євроінтеграційних реформ в усіх сферах, у т. ч. в промисловості. Аналіз виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і її членами, з іншої сторони (далі – УА), за 2014–2022 рр. засвідчує прогрес у цій сфері за такими напрямками.

«Технічні бар'єри в торгівлі» – *переведено в практичну площину підписання Угоди про оцінку відповідності та прийнятність промислової продукції (Угода АСАА) завдяки ухваленню горизонтального та вертикального законодавства України, гармонізованого із законодавством ЄС, а також його практичному застосуванню у сферах технічного регулювання, оцінки відповідності, стандартизації, метрології та ринкового нагляду.*

Україна провела гармонізацію горизонтального законодавства з правом ЄС та ухвалила всі рамкові закони, які регулюють питання системи стандартизації, метрології, акредитації, а також оцінки відповідності та ринкового нагляду. Досягнуто значного прогресу в адаптації й запровадженні секторального (вертикального) законодавства – прийнято 25 із 27 технічних регламентів, визначених Додатком III, триває перегляд затверджених технічних регламентів з метою приведення їх у відповідність до нових директив та регламентів ЄС. Створено національну інфраструктуру якості, що відповідає вимогам ЄС та СОТ, забезпечено функціонування національного органу стандартизації, національного органу акредитації, акредитовано та призначено органи оцінювання відповідності й органи державного ринкового нагляду. Скасовано обов'язкову сертифікацію продукції, відбувається гармонізація національних стандартів з міжнародними та європейськими.

Започатковано діалог з нормативно-правових питань як на горизонтальному, так і на галузевому рівнях. Українська сторона виконала всі зобов'язання щодо підготовки до укладення Угоди про оцінку відповідності та прийнятність промислових товарів (АСАА) у трьох пріоритетних секторах: низьковольтне електричне обладнання, електромагнітна сумісність обладнання, машини¹²².

Дальші дії щодо укладення Угоди АСАА мають полягати в залученні бізнесу, промислових асоціацій до спільного випрацювання рішень щодо усунення недоліків, виявлених під час оцінювального етапу роботи технічної місії ЄС в Україні (який завершився 30.09.2021), котрі гальмують процес імплементації Дорожньої карти підготовки до укладення Угоди АСАА і які стосуються системи ринкового нагляду в Україні, а також використання маркування товарів українськими виробниками.

«Санітарні та фітосанітарні заходи» – *затверджено вимоги до надання інформації про харчові продукти* – Наказом Мінекономіки України № 679 від 01.04.2021 «Про затвердження Порядку і спеціальних вимог до маркування харчових продуктів, а також Переліку харчових продуктів, для яких обов'язковим є зазначення країни походження або місця походження». *Посилено вимоги до виробництва та обігу дитячого харчування до рівня, який застосовують у ЄС* – прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення законодавства України у сфері дитячого харчування у відповідність до вимог законодавства ЄС» (№ 1822-IX від 21.10.2021). *Гармонізовано українське законодавство до законодавства Європейського Союзу у сфері безпечності харчових продуктів* – Законом України «Про

¹²² Україна та Угода про Асоціацію. Моніторинг виконання 2014 – перша половина 2021 року. URL: https://ucep.org.ua/wp-content/uploads/2022/02/zvit_ucep_ukr_final.pdf

матеріали і предмети, призначені для контакту з харчовими продуктами» (№ 2718-IX від 3.11.2022). Уперше в Україні запроваджено європейське регулювання виробництва матеріалів та предметів, що відповідає вимогам належної виробничої практики (GMP), завдяки чому за звичайних умов використання таких матеріалів та предметів їхні складники не потраплятимуть до харчових продуктів у кількості, що може: бути небезпечною для здоров'я людини; призвести до неприйнятних змін у складі харчового продукту; призвести до погіршення органолептичних властивостей харчового продукту.

Також розроблено та зареєстровано у ВРУ законопроект «Про внесення змін до деяких законів України щодо харчових продуктів та інших об'єктів санітарних заходів» (реєстр. № 6248 від 01.11.2021)¹²³.

«Навколишнє природне середовище та цивільний захист» – започатковано регулярний діалог, спрямований на координацію політики у сферах, охоплених Європейським зеленим курсом, на основі УА. Тривають консультації з Європейською Комісією стосовно запровадження в Україні системи торгівлі викидами парникових газів та її співвідношення з Європейською системою торгівлі викидами, урахувавши національні особливості, а також потенційний вплив механізму коригування вуглецю на кордоні (далі – СВАМ). Питанню СВАМ приділено особливу увагу під час 23-го Саміту Україна-ЄС, який відбувся 12.10.2021. Зокрема, Сторона ЄС висловила підтримку України в питанні «зеленого переходу», у т.ч. щодо випрацювання політики вуглецевого ціноутворення в контексті СВАМ.

Потенційні ризики від упровадження СВАМ для українського експорту та залежних галузей економіки оцінено приблизно у 2,9 млрд дол. США щорічно; чутливими товарами промисловості є чорні метали, добрива, цемент, алюміній¹²⁴.

Тому наступне ведення діалогу вимагає від української сторони відстоювання національних інтересів у частині недопущення появи нових бар'єрів у торгівлі – шляхом, зокрема, відтермінування застосування механізму СВАМ для України, урахувавши потребу її повоєнної відбудови, а також досягнення домовленостей щодо фінансової підтримки кліматичної трансформації економіки фондами ЄС.

За цим самим напрямом УА здійснює заходи щодо *впровадження механізмів у сфері промислового забруднення*. Так, ухвалено Розпорядження КМУ № 402-р від 22.05.2019 «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері промислового забруднення». Прийнято Закон України «Про Національний реєстр викидів та перенесення забруднювачів» (№ 2614-IX від 20.09.2022, набуття чинності відбудеться 08.10.2023), розроблено та зареєстровано у ВРУ проєкт закону України «Про забезпечення конституційних прав громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля» (6004-д від 04.01.2023).

«Поглиблена та всеохопна зона вільної торгівлі» – ЄС так само є найбільшим торговельним партнером України – його частка в загальному обсязі зовнішньої торгівлі України у 2022 р. становила 55,5 %. Експорт товарів до країн Євросоюзу за підсумками 2022 р. зріс на 4,2 % та склав близько 28 млрд дол. США.

Досягнуто прогресу, зокрема, в адаптації якості харчових продуктів до європейських стандартів та вимог, розширення кола експортерів і товарної номенклатури продукції, диверсифікації ринків збуту. Додатковими рішеннями, ухваленими в умовах війни, стали скасування всіх мит, укладення угоди про скасування дозволів на перевезення, приєднання до системи спільного транзиту.

У спільній заяві за підсумками 24-го Саміту Україна – ЄС (лютий 2023 р., Київ) зазначено потребу оновити «План пріоритетних дій щодо посилення імплементації

¹²³ Звіт Про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2021 рік. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/euua_report_2021_ukr-2.pdf

¹²⁴ Як СВАМ впливатиме на український експорт. URL: <https://ua-energy.org/uk/posts/yak-svam-vplyvatyme-na-ukrainskyi-eksport>

ПВЗВТ на 2023–2024 рр.». План стане дорожньою картою, що окреслить наступні кроки для спрощення доступу України до внутрішнього ринку Євросоюзу. ЄС підтвердив свою готовність надавати відповідну підтримку для проведення супутніх реформ, а також відзначив сприятливий торговельний ефект від тимчасового призупинення дії всіх тарифів та засобів торговельного захисту на імпорт з України до ЄС, починаючи від червня 2022 р. Наголошено на тому, що Євросоюз розгляне запит України на продовження цих заходів після закінчення їхнього поточного терміну дії¹²⁵.

Утім, аналіз структури торгівлі з країнами ЄС свідчить про те, що підприємства України досить повільно інтегрувалися в європейські мережі доданої вартості. Інтеграція відбувалася переважно на початкових (експорт сировини) та фінальних стадіях (імпорт готової продукції) таких мереж з незначною концентрацією доданої вартості саме в українських компаніях¹²⁶. Так, у 2022 р. в товарному експорті з України до ЄС переважали зернові культури (18,8 %), чорні й кольорові метали та вироби з них (14,3 %), жири та олія тваринного або рослинного походження (12,3 %), насіння й плоди олійних рослин (11,7 %), руди та концентрати залізни (9,1 %), деревина та вироби з неї (7,0 %), продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості (4,1 %). В імпорті з ЄС до України найбільшими були частки нафти або нафтопродуктів, окрім сирих (20,2 %), продовольчих товарів та сировини для їх виробництва (12,2 %), наземних транспортних засобів (11,5 %), механічних машин, апаратів (7,4 %), фармацевтичної продукції (5,1 %), пластмас, полімерних матеріалів та виробів з них (4,6 %)¹²⁷.

6 жовтня 2022 р. Парламент України схвалив Постанову «Про звернення до Європейського Парламенту та Ради ЄС щодо поглиблення економічної співпраці та продовження дії тимчасових заходів з лібералізації торгівлі» з проханням подовжити термін дії пільгового режиму до завершення переговорів про членство України в ЄС. Нині на порядку денному – питання не лише збільшення обсягів, а й поліпшення товарної структури українського експорту до ЄС. У цьому контексті 06.07.2022 відбулося П'яте засідання Діалогу Україна – ЄС високого рівня з горизонтальних питань та певних секторів промисловості, на якому обговорено перспективи у створенні ланцюгів доданої вартості, у т. ч. можливості спільних кроків за сприяння Єврокомісії¹²⁸.

На реалізацію завдання **забезпечення належного рівня захисту прав інтелектуальної власності** ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформи патентного законодавства» (№ 816-IX від 21.07.2020). Закон спрямовано на забезпечення виконання зобов'язань України у сфері європейської інтеграції в частині узгодження вимог чинного законодавства України щодо охорони прав на винаходи і корисні моделі із правом Європейського Союзу.

2021 р. Управління інтелектуальної власності ЄС (EUIPO) підписало Меморандум про взаєморозуміння з Державним підприємством «Український інститут інтелектуальної власності» (Укрпатент), що виконує функції Національного органу інтелектуальної власності, для забезпечення можливості розвитку тісніших двосторонніх зв'язків, обміну досвідом і практиками у сфері управління інтелектуальною власністю та підтримки користувачів інтелектуальної власності.

¹²⁵ Спільна заява за підсумками 24-го Саміту Україна – ЄС. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/спільна-заява-за-підсумками-24-го-саміту-україна-єс_uk

¹²⁶ Україна на шляху до ЄС: реалії і перспективи / Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. № 1–2 (187–188) 2022. URL: https://razumkov.org.ua/images/journal/NSD187-188_2022_ukr_full.pdf

¹²⁷ Зовнішньоторговельні відносини України з країнами ЄС. Статистика зовнішнього сектору України за методологією 6-го видання «Керівництва з платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції» (МВФ, 2009) / НБУ. URL: https://bank.gov.ua/files/ES/EU_.pdf

¹²⁸ Відбулось засідання промдіалогу Україна – ЄС високого рівня. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=980606d4-2fb2-4c9a-9b62-e548844382f2&title=VidbulosZasidanniaPromdialoguUkrainasVisokogoRivnia>

Також Уряд подав до Верховної Ради України законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав інтелектуальної власності» (реєстр. № 6464 від 24.12.2021), спрямований на імплементацію до національного законодавства положень Угоди про асоціацію з ЄС щодо загальних зобов'язань, цивільних заходів, процедур і засобів захисту прав інтелектуальної власності, передбачених частиною третьою Глави 9 Розділу IV Угоди та Директивою 2004/48/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 29.04.2004 про захист прав інтелектуальної власності.

Хоча відбулися певні позитивні зрушення в цій сфері євроінтеграційних реформ, досі є серйозні проблеми у сфері забезпечення реалізації прав промислової власності, особливо пов'язані з тим, що Україна є одним з чотирьох основних пунктів транзиту партій підробленої продукції до ЄС¹²⁹.

З метою *забезпечення міжнародної співпраці у сфері інноваційної та науково-технічної діяльності, сприяння участі науковців, малих та середніх підприємств у Рамковій програмі Європейського Союзу з досліджень та інновацій «Горизонт Європа» та інтеграції України до європейського дослідницького та інноваційного простору* ратифіковано Угоду (у формі обміну нотами) між Україною та Європейським Союзом про відновлення дії Угоди між Україною та Європейським Співтовариством про наукове і технологічне співробітництво (Закон України від 15.07.2021 № 1673-IX) та на 23-му саміті Україна – ЄС (12.10.2021) підписано Угоду між Україною, з однієї сторони, і Європейським Союзом та Європейським співтовариством з атомної енергії, з іншої сторони, про участь України у Рамковій програмі з досліджень та інновацій «Горизонт Європа» та Програмі з досліджень та навчання Європейського співтовариства з атомної енергії (2021–2025), комплементарній до Рамкової програми з досліджень та інновацій «Горизонт Європа»¹³⁰.

Реалізація євроінтеграційних реформ сприятиме забезпеченню стійкості промисловості в спосіб створення умов для її інтегрування до європейської економіки, повоєнного відновлення України за європейськими нормами й стандартами, що дасть можливість ефективно протистояти загрозам, викликам і ризикам війни, адаптуватися до змін воєнних обставин без значної втрати функціональності суб'єктів промисловості, а також закласти міцне підґрунтя відновлення й зростання в перспективі. Активізація євроінтеграційних зрушень відкриває такі перспективи для української промисловості:

- *доступ до фінансових інструментів ЄС.* З 2007 р. ЄС запровадив єдиний передвступний інструмент фінансової допомоги – ІРА (Instrument for Pre-Accession Assistance), спрямований на підтримку реформ шляхом надання фінансової й технічної допомоги. Загальна сума видатків чинної версії цього інструменту – ІРА III – становить близько 14,2 млрд євро. Пріоритетними напрямками фінансування за цією програмою є, зокрема, економічне зростання з наголосом на *малому та середньому підприємстві*. Крім того, Україна може отримати доступ до *індивідуальних програм та проєктів фінансової підтримки ЄС*. У грудні 2022 р. Рада ЄС затвердила план надання Україні у 2023 р. регулярної макрофінансової допомоги обсягом до 1,5 млрд євро щомісяця, на загальну суму 18 млрд євро.¹³¹ На початку лютого п. р. Україна підписала угоду з Європейським Союзом про участь у програмі «Єдиний ринок» з бюджетом 4,2 млрд євро, яка розрахована на 7 років. У межах цієї програми ЄС надасть 1500 грантів для

¹²⁹ Аналітичний звіт до Повідомлення Комісії для Європейського Парламенту, Європейської Ради та Ради, Висновок Європейської Комісії щодо заявки України на членство в Європейському Союзі. Брюссель, 01.02.2023. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/analitychnyy_zvit_yek_ukrayinskoju_pdf.pdf

¹³⁰ Інформаційна довідка Міністерства економіки України «Про хід виконання Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14.09.2020 № 392».

¹³¹ Рада ЄС схвалила допомогу Україні у розмірі 18 млрд євро. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/877618.html>

українського малого та середнього бізнесу для налагодження бізнесових зв'язків з партнерами з ЄС. Також 430 грантів отримають молоді українські підприємці, які хочуть вивчати досвід ведення такого самого бізнесу в ЄС;

- залучення іноземних інвестицій в економіку України на її відбудову (у т. ч. у формі грантів, технічної допомоги). Варто зазначити, що на масштабні інвестиції Україна може розраховувати лише після закінчення бойових дій. Акумуляуючи кошти для відновлення України через спеціальний Трастовий фонд солідарності, ЄС ставитиметься до таких інвестицій як до внесків у фінансування потенційного майбутнього члена ЄС. Обсяги інвестування залежатимуть від прогресу України в реформуванні законодавства та виконанні політичних умов, неодмінних для входження до складу ЄС¹³². При цьому розбудова промисловості має відбуватися з урахуванням принципів «зеленої економіки», що передбачає відновлення зруйнованих підприємств з вищим рівнем продуктивності праці, енергоефективності та кліматичної нейтральності, більшим обсягом виробленої продукції;

- пришвидшення реформ в усіх сферах, зокрема стимулювання структурних зрушень у промисловості. Доступ української продукції на європейські ринки досі є ускладненим через наявність нетарифних бар'єрів, через технологічно застарілу виробничу базу Україна практично позбавлена можливості повномасштабного входження на ринок ЄС. Отже, виробничі фонди потребують кардинального оновлення на новій техніко-технологічній основі. Структурні показники торговельного співробітництва України з ЄС засвідчують середньо- та низькотехнологічну спеціалізацію експортних поставок. Це актуалізує необхідність розширення виробництва конкурентоспроможної продукції вищих переділів. Інтерес України – у посиленні коопераційних зв'язків з ЄС, адже українська сторона має всі можливості для взаємовигідного партнерства в промисловості завдяки наявному значному науково-технічному потенціалу для забезпечення розвитку високотехнологічних виробництв з високою часткою доданої вартості.

¹³² Що дає Україні статус кандидата у члени Європейського Союзу. URL: <https://galychyna.if.ua/analytic/shhodaye-ukrayini-status-kandidata-u-chleni-yevropeyskogo-soyuzu/>

РОЗДІЛ 5. ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ І ЗАХОДИ ЗМІЦНЕННЯ СТІЙКОСТІ ПРОМИСЛОВОСТІ Й АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

В умовах затяжної війни запорукою досягнення стійкості та високої адаптивності національної економіки є забезпечення стійкої **роботи промисловості**, яка поряд з економічними виконує важливі безпекові та гуманітарні завдання – забезпечення внутрішнього ринку товарами першої необхідності, продукцією для потреб фронту, матеріалами для відбудови зруйнованої інфраструктури, надання гуманітарної та військової допомоги. Відбудова промислового потенціалу України має здійснюватися на нових технологічних засадах, забезпечувати структурну перебудову економіки з пріоритетним розвитком переробних виробництв, відновлення інвестиційної діяльності, створення нових робочих місць. Стимулювання промислового зростання в умовах зниження конкурентоспроможності вітчизняного виробництва, посилення інвестиційних та виробничих ризиків диктує неодмінність міцної державної підтримки, напрямами якої мають бути такі.

1. Розвиток на території України виробництв повного циклу та збільшення промислового перероблення, що забезпечуватиме зростання доданої вартості виробництва та експорту промислової продукції. Для цього треба:

- вивчити можливості започаткування проєктів створення на території України повного циклу виробництв у галузях атомної енергетики, титанового, літєвого, алюмінієвого виробництв, чорної металургії, енергомашинобудування тощо із залученням іноземних компаній, які наразі імпортують відповідні сировинні ресурси з України та переробляють їх на власних територіях;

- розпрацювати в межах Плану відновлення України регіональні програми кредитування промислових мінівиробництв переробної галузі та супроводу їхньої діяльності на початку розвитку з використанням коштів МФО, що дасть можливість посилити стійкість промислового виробництва завдяки його географічній диверсифікації та зменшенню вразливості до точкових ударів російських військ, створити нові робочі місця в регіонах завдяки залученню їхнього ресурсного потенціалу у виробництво продукції глибокого перероблення;

- налагодити консультації між українськими та іноземними асоціаціями виробників щодо введення українських виробників (насамперед промислових мінівиробництв) до глобальних виробничих ланцюгів, гармонізації виробничих стандартів; популяризації української продукції за кордоном, зокрема завдяки її маркуванню на полицях роздрібних мереж національною символікою;

- стимулювати закупівлі для потреб державних та комунальних закладів охорони здоров'я, освіти, культури, спорту продукції вітчизняного виробництва (насамперед харчової галузі), що не може бути експортована через логістичні обмеження, передбачивши за певними видами продукції квоти для мінівиробництв; це дасть змогу стимулювати місцеве перероблення надлишкової сировини (у т. ч. молочної, плодоовочевої тощо);

- посилити державну підтримку в пошуку ринків збуту, отриманні через канали міжнародної допомоги обладнання та матеріалів, спеціалізованих вагонів і вантажних автомобілів для транспортування для підприємств, що займаються переробленням зернових культур.

2. Відновлення та збільшення виробництва продукції, що є критично важливою для матеріально-технічного забезпечення Сил оборони України, а також життєзабезпечення населення (насамперед на деокупованих та постраждалих від бойових дій територіях). З цією метою треба:

- запровадити систему постійного моніторингу руйнувань та втрат промислових потужностей в Україні, оцінювання безпосередніх та майбутніх збитків для економіки внаслідок цих втрат з метою ініціювати в майбутньому детально обґрунтованих позовів до країни-агресора; а також розроблення цільових програм відновлення виробництва й відбудови зруйнованого житлового фонду;

- актуалізувати інституційну базу державної підтримки секторів економіки, що мають стратегічне значення для національної (зокрема економічної) безпеки держави в умовах війни на виснаження, для чого треба:

- випрацювати критерії відбору стратегічних секторів економіки в умовах війни, на основі яких оновити затверджений у 2013 р. перелік пріоритетних галузей економіки¹³³ та затверджений у 2015 р. перелік об'єктів державної власності, що мають стратегічне значення для економіки й безпеки держави¹³⁴. На основі оновлених переліків створити план відновлення виробництва на підприємствах стратегічного значення, першочергового залучення в них інвестицій або приватизації, формування державного замовлення тощо;

- сформувати перелік суб'єктів господарювання приватної форми власності, що мають стратегічне значення для економіки й безпеки держави, з урахуванням якого варто визначити пріоритети державної інвестиційної підтримки, у т. ч. щодо докапіталізації, кредитної підтримки, забезпечення державним замовленням тощо;

- розглянути можливості розширення переліку товарів, що є предметом державних закупівель та підпадають під дію Закону України від 16 грудня 2021 р. № 1977-ІХ «Про внесення змін до Закону України "Про публічні закупівлі" щодо створення передумов для сталого розвитку та модернізації вітчизняної промисловості» (Закон про локалізацію), товарами інших стратегічних галузей промисловості, що мають достатній потенціал вітчизняного виробництва продукції, яка є критично важливою для матеріально-технічного забезпечення фронту, військових дій та життєзабезпечення населення;

- випрацювати програми тимчасової соціальної підтримки висококваліфікованих фахівців підприємств, що мають стратегічне значення для національної економіки та безпеки й були змушені тимчасово припинити виробничу діяльність унаслідок воєнних дій (насамперед виробництв хімічної, машинобудівної галузей) з метою не допустити втрат цінного кадрового потенціалу;

- ініціювати внесення до переліку обладнання для отримання Україною від США в межах програми лендлізу виробничого обладнання, потрібного для відновлення/активізації роботи стратегічно важливих виробництв;

- сприяти поліпшенню фінансового стану вітчизняних виробників соціально значущої продукції харчової промисловості через пришвидшення імплементації європейського законодавства про протидію простроченню платежів у торгових операціях та недобросовісним практикам у відносинах між підприємствами в ланцюгу постачання сільськогосподарських та харчових продуктів (Директиви ЄС 2019/633 та 2011/7), розпрацювати відповідний закон, що припинить вимивання обігових коштів виробників харчової продукції через затримування розрахунків за постачену продукцію з боку торговельних мереж та створить недискримінаційні умови співробітництва між ними.

3. Здійснення більш сфокусованої релокації підприємств, які перебувають у зоні бойових дій, що створить передумови для максимально швидкого перезапуску діяльності підприємств і полегшення повоєнного відновлення економіки України. Для цього треба:

¹³³ Розпорядження КМУ «Про затвердження переліку пріоритетних галузей економіки» від 14 серпня 2013 р. № 843-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/843-2013-p#Text>

¹³⁴ Постанова КМУ «Про затвердження переліку об'єктів державної власності, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави» (зі змінами) від 4 березня 2015 р. № 83. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/83-2015-p>

- передбачити надання додаткового фінансування обласним військовим адміністраціям на створення відповідної інфраструктури для розміщення виробництв в областях, які приймають релоковані підприємства;
- налагоджувати на рівні регіонів комунікацію з підприємцями, які мають наміри перенести виробництва в регіони, та місцевим бізнесом з метою можливого об'єднання технологічно споріднених виробничих потужностей місцевих та релокованих підприємств;
- сформувавати переліки наявних у регіонах підприємств з їхніми контактами (зокрема й ті, що релокували свої виробництва), які можуть виробляти товари та надавати послуги, необхідні для забезпечення потреб ЗСУ, а також переліки товарів та послуг, що належать до таких потреб, інформувати на постійній основі підприємства про ці потреби;
- дотримуватись у межах релокації певної спеціалізації регіонів (насамперед з погляду наявності спеціалізованої інфраструктури) для переміщення підприємств відповідного напрямку.

4. Залучення іноземних та вітчизняних інвесторів та виробників (зокрема релокованих) до резидентства в індустриальних парках і технопарках, створення транскордонних парків з країнами ЄС із забезпеченням частки державних інвестицій та гарантій у проєктах виробництва продукції вищих технологічних укладів, для чого треба:

- ініціювати консультації з країнами – потенційними партнерами щодо перенесення виробництв, що залишили території РФ та Білорусі, до наявних та нових ІП в Україні, що забезпечить максимально привабливі для іноземних інвесторів умови інвестування та державної підтримки в межах українського законодавства про підтримку ІП;
- ініціювати діалог з Європейською Комісією щодо забезпечення доступу України до фінансування з Європейського фонду регіонального розвитку та Фонду згуртування (Cohesion fund) у межах реалізації спільних з країнами-членами ЄС проєктів розвитку ІП, технопарків (насамперед транскордонних), розпрацювання та реалізації відповідних регіональних проєктів та програм;
- запровадити режим спрощеного перетину кордонів працівниками й товарами, спеціальний режим залучення іноземних інвестицій та зовнішньої торгівлі, податкові та митні преференції для експортної діяльності транскордонних парків;
- перезавантажити політику підтримки технопарків шляхом ініціювання внесення змін до Закону України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків», зокрема щодо спрощення процедур утворення технопарків, ухвалення їхніх проєктів, удосконалення механізмів державної підтримки, розширення переліку пріоритетних напрямів діяльності, які наразі обмежуються пріоритетами, визначеними в Законах України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» та «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні»;
- передбачити пріоритетну підтримку ІП, сфера діяльності яких відповідає європейській промисловій політиці, на порядку денному якої перебувають такі фактори конкурентоспроможності, як автоматизація процесів, енергоефективність, упровадження принципів сталого розвитку, підходів циркулярної економіки, ресурсоефективного та чистого виробництва та ін. – у спосіб ініціювання внесення відповідних змін до законодавства про ІП.

5. Зміцнення експортного потенціалу промисловості через спрощення експортних поставок з України, переорієнтації експортних потоків промислової продукції на альтернативні чорноморським каналам шляхи, запровадження політики заміщення на світових ринках російської продукції подібною українською, сприяння експорту товарів з більшим вмістом доданої вартості. Цей напрям потребує реалізації таких заходів:

- опрацювати питання поліпшення експортної логістики для продукції промисловості, у т. ч. щодо її внесення до списку експортних товарів, які підлягають під дію «Чорноморської зернової ініціативи»;
- організувати перемовини АТ «Укрзалізниця» із суміжними іноземними залізницями про збільшення обсягів перевезень, зокрема інфраструктурне забезпечення прискорення митних процедур, перевантаження вантажів до вагонів, пристосованих до колій європейського стандарту (1435);
- провести зустрічі з представниками адміністрацій європейських морських портів, а також урядів, органів місцевого самоврядування європейських країн, предметом обговорення яких мають стати спільне розв'язання технічних та організаційних питань перевезення вантажів: пошуку вільного рухомого складу, створення зручних логістичних рішень доправлення товарів (зокрема розбудови залізничних ліній, які з'єднують порти з українськими кордонами), надання суднам під українським прапором пріоритетного доступу до портів і звільнення від оплати портових послуг;
- здійснювати моніторинг та оперативне інформування українських виробників стосовно зацікавленості іноземних компаній у налагодженні контактів з вітчизняними партнерами щодо виробництва й постачання на світові ринки продукції, яка здатна замінити подібні російські товари;
- провести перемовини з торговельними партнерами для лібералізації процедур митного оформлення документів (за прикладом встановлення такої процедури Республікою Молдовою).

6. Зниження імпортного тиску на вітчизняних виробників із застосуванням диференційованого підходу в запровадженні імпортних обмежень для недопущення втрати виробниками доступу до імпортних виробничих ресурсів. Для цього треба:

- на період війни запровадити вибіркові обмеження імпорту продукції, за якою рівень самозабезпечення перевищує 100 % та імпорт якої завдає або загрожує завдати істотної шкоди вітчизняним виробникам відповідно до Угоди СОТ про захисні заходи (ст. 6 «Тимчасові захисні заходи»), шляхом тарифних обмежень та квотування, для чого варто ініціювати регулярні обстеження рівнів самозабезпечення основними видами сировини та готової промислової продукції, а також моніторинг впливу імпорту такої продукції на показники діяльності вітчизняних виробників;
- доопрацювати й прийняти Закони України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо додаткової підтримки вітчизняної промисловості та бізнесу під час воєнного стану» (№ 8298 від 22.12.2022) та «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо додаткової підтримки вітчизняної промисловості та бізнесу під час воєнного стану» (№ 8299 від 22.12.2022), якими, зокрема, передбачено звільнення від оподаткування ввізним митом та ПДВ обладнання для власного виробництва на період дії воєнного стану;
- запровадити за прикладом ЄС моніторинг стратегічних залежностей від імпорту та спроможностей імпортозаміщення, що стане дороговказом для розширення співробітництва з міжнародними партнерами, розвитку НДДКР, диверсифікації джерел імпорту тощо;
- запровадити кримінальну (замість адміністративної) відповідальність за контрабанду та неправдиве декларування товарів у спосіб доопрацювання та подання на розгляд Верховної Ради України ініційованого Президентом України Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо криміналізації контрабанди товарів та підакцизних товарів, а також недостовірного декларування товарів» (№ 5420 від 23.04.2021), що зменшуватиме потрапляння на внутрішній ринок продукції неналежної якості, знижуватиме тиск на вітчизняне виробництво та рівень тіньової економіки.

7. Пришвидження модернізаційних зрушень у промисловості на засадах розвитку конкурентних переваг і використання потенціалу ЄС як прискорювача

інклюзивного економічного зростання. Треба сприяти якісно новому формату співробітництва з ЄС з урахуванням національних інтересів України щодо розбудови високотехнологічного сектору промисловості, створення нових виробництв. Рух у цьому напрямі вимагає таких дій:

- залучити бізнес, промислові асоціації до спільного випрацювання рішень щодо усунення недоліків (виявлених під час оцінювального етапу роботи технічної місії ЄС в Україні), що гальмують процес імплементації Дорожньої карти підготовки до укладення угоди про оцінку відповідності та прийнятності промислових товарів і які стосуються системи ринкового нагляду в Україні, а також використання маркувань товарів українськими виробниками;
- опрацювати питання щодо розширення Угоди про оцінку відповідності та прийнятності промислових товарів (АСАА, «промисловий безвіз») на сфері медичного обладнання, фармацевтичної продукції, обладнання для морського транспорту та інші сектори, зазначені в Додатку III до Угоди про асоціацію – з метою охоплення Угодою АСАА й іншої продукції пріоритетних галузей промисловості, що дасть можливість підвищити конкурентоспроможність промисловості України та її експортний потенціал;
- продовжити співпрацю з ЄС у межах отримання фінансової допомоги через відповідні механізми та інструменти фінансування ЄС – передвступний інструмент фінансової допомоги IPA (Instrument for Pre-Accession Assistance), Трастовий фонд солідарності та ін., зокрема для фінансування цифрової трансформації промисловості;
- ініціювати проведення переговорів з ЄС щодо можливостей започаткування проєктів технічної допомоги щодо запровадження європейських стандартів на підприємствах, серед яких спільні інвестиційні проєкти в стратегічно важливих сферах;
- під час реалізації інвестиційних проєктів з повоєнної відбудови економіки (у т. ч. в межах реалізації заходів платформи з відновлення України «Об'єднані в захисті – об'єднані у відновленні», представлених у липні 2022 р. на конференції з питань відновлення України URC2022, плану з відновлення України «RebuildUkraine» та ін.) надавати перевагу проєктам з розбудови промисловості з урахуванням принципів «зеленої економіки», що передбачає відновлення зруйнованих підприємств з вищим рівнем продуктивності праці, енергоефективності та кліматичної нейтральності, більшим обсягом виробленої продукції.

8. Стимулювання використання кліматично нейтральних, низьковуглецевих, циркулярних моделей виробництва в промисловості, посилення потенціалу переробної галузі для виробництва енергії з альтернативних джерел, збільшення внеску в енергетичну безпеку держави та зниження критичної залежності від імпорتنих енергоносіїв, що прискорюватиме залучення України до європейського порядку денного модернізації промисловості в контексті реалізації «зеленого курсу», інтеграцію українських виробників до європейських ланцюгів доданої вартості, забезпечуватиме додаткові обсяги сталих енергоресурсів для економіки. Для цього треба:

- удосконалити законодавчу базу «зеленого переходу» економіки з приведенням цілей та індикаторів у відповідність до воєнних реалій, зокрема, у спосіб внесення змін до Оновленого національно визначеного внеску України до Паризької Угоди, Національного плану дій з енергоефективності на період до 2030 р. (виконання запланованих показників видається нереалістичним через воєнні дії), Концепції реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 р. (не узгоджується із законодавством у сфері управління відходами), Стратегії низьковуглецевого розвитку України до 2050 р. (не містить принципів циркулярної економіки, окрім перероблення відходів нафтопереробної галузі);
- розпрацювати стратегії «зеленого переходу» для галузей промисловості, що чинять найбільший тиск на екологію або є найперспективнішими щодо використання вторинних ресурсів (сталевий, хімічний, виробництва будівельних матеріалів, певних підгалузей машинобудівної, харчової, легкої промисловості тощо), які, зокрема,

передбачатимуть упровадження нових стандартів виробництва та екодизайну, подовження життєвого циклу товарів (ремонт, апгрейдинг), перероблення промислових відходів та промисловий симбіоз. Вивчити можливості залучення до фінансування цих стратегій фондів та інструментів ЄС із фінансування стійкого розвитку (Європейського інвестиційного банку, ЄБРР тощо);

- ініціювати діалог з ЄС щодо застосування індивідуального підходу до українських виробників у межах застосування в майбутньому механізму Carbon Border Adjustment Mechanism через відтермінування або застосування перехідного періоду, достатнього для повоєнного відновлення та екологічної модернізації виробничих потужностей українських експортерів;

- стимулювати виробництво та споживання альтернативних видів палива, що вимагає (і) забезпечення державного замовлення на твердопаливні котли вітчизняного та іноземного виробництва з їх дальшим встановленням в об'єктах соціальної сфери (дитсадках, школах, лікарнях); (ii) запровадження пільгового кредитування сертифікованих за європейськими стандартами вітчизняних виробництв біопалива;

- у проєкті Національного плану відновлення України визначити перелік реформ, законодавчих і регуляторних ініціатив, потрібних для забезпечення енергетичної безпеки промислових споживачів в умовах війни і повоєнного відновлення економіки;

- привести українське законодавство щодо сприяння розвитку альтернативної енергетики у відповідність до європейського шляхом імплементації положень Директиви Європарламенту та Ради ЄС 2009/28 від 23.04.2009 «Про заохочення до використання енергії, виробленої з відновлюваних джерел», у тому числі – доопрацювання та подання на розгляд Верховної Ради України Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо справляння єдиного внеску та обліку спирту етилового денатурованого та продукції хімічного і технічного призначення» (№ 7233 від 30.03.2022). Він, зокрема, пропонує зниження до 7 % ПДВ та скасування акцизного податку на альтернативне паливо до скасування воєнного стану. При цьому треба відтермінувати до скасування воєнного стану передбачену в проєкті закону норму щодо обов'язкової частки (не менше за 10 %) вмісту рідкого біопалива в обсягах автомобільних бензинів.

Ключові напрями забезпечення стійкості **аграрного сектору** в умовах повномасштабної війни мають бути спрямовані на збереження ефективності ланцюга «виробництво – перероблення – зберігання – постачання населенню харчових продуктів». Украй важливими є нарощування виробництва сільськогосподарської продукції, пошук та створення нових (у т. ч. тимчасових) об'єктів для зберігання та первинного перероблення продукції, залучення всіх можливостей державного та приватного сектору для постачання продовольства в місця їх збуту. В умовах повоєнного відновлення треба забезпечити диверсифікацію розвитку аграрного виробництва на основі підвищення капіталізації та інвестиційної привабливості агропідприємств, формування ринкових інститутів, що передбачатиме підвищення ефективності використовуваних у сільському господарстві ресурсів, зміцнення продовольчої безпеки держави, розвиток багатуокладності, нарощування експорту товарів з більшою доданою вартістю, забезпечення комфортних умов проживання на селі. Це вимагає реалізації таких завдань і заходів.

1. Реабілітація аграрного господарства на територіях, постраждалих від бойових дій. Для цього треба:

- забезпечити розмінування сільськогосподарських угідь та об'єктів інфраструктури аграрного сектору, а також рекультивуацію сільськогосподарських земель, постраждалих унаслідок бойових дій (повернення до господарського обробітку земель, на яких велися бої, вивезення із земель залишків знищеної чи пошкодженої військової техніки, реалізація методик очищення земель від забруднення небезпечними речовинами);

- сприяти підтримці сільгосппідприємств та залученню гуманітарної допомоги на відновлення їхнього виробничого потенціалу, який було знищено внаслідок

бойових дій (закупівля сільськогосподарської техніки та обладнання, потрібного для сільськогосподарського виробництва, відбудова виробничих приміщень);

- сприяти відновленню інфраструктури зберігання та первинного перероблення сільськогосподарської продукції, провести інвентаризацію переданих у власність громад майнових комплексів з метою можливого репрофілювання певних об'єктів під складські, холодильні та інші потужності для зберігання та первинного перероблення сільськогосподарської сировини;

- сприяти розвитку самозабезпеченості харчовими продуктами населення країни шляхом розвитку городництва та дрібного виробництва сільськогосподарської продукції індивідуальними сільськими домогосподарствами для гарантування запобігання ризикам нестачі продовольства.

2. Посилення децентралізації аграрної економіки. Для цього треба:

- підтримувати й розвивати фермерські та особисті селянські господарства як точки економічного зростання, що забезпечують життєдіяльність значної частки сільських територій та інтегрують навколо себе дрібні господарства населення, сприяти їхній взаємодії з обслуговуючими кооперативами для зміцнення зв'язку з ринками збуту продукції та переробною галуззю;

- збільшувати можливості зайнятості/самозайнятості в агросекторі шляхом залучення населення до відкриття власної справи у сфері побутових, соціальних, освітніх та інших послуг жителям сільських територій;

- підтримувати дорадницькі служби з пріоритетною спрямованістю на створення умов для самозабезпеченості населення сільськогосподарською продукцією, розвитку органічного виробництва, а також експортної діяльності виробників сільгосппродукції;

- сприяти розширенню використання у виробничих процесах продуктів побічного лісокористування (меду, дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід), лікарських рослин, а також їх перероблення на місцях;

- сприяти самозабезпеченості громад органічними добривами, сільськогосподарською технікою, що її використовують на кооперативних принципах, природними засобами боротьби з хворобами та шкідниками рослин і тварин.

3. Зміцнення власної продовольчої системи громад. Цей напрям передбачає такі заходи:

- створювати умови для самозабезпечення громад харчовими продуктами (прикладом є ініціатива «Сади Перемоги»), а також матеріально-технічними ресурсами, зокрема підтримувати розвиток городництва та дрібного виробництва рослинницької продукції індивідуальними сільськими домогосподарствами, а також подвірних господарств з вирощування худоби та птиці через сприяння постачанню насіння та розсад рослин, молодняку та кормів, реалізації продукції домогосподарств на місцевих ринках, викупу їхньої продукції для задоволення потреб соціальної інфраструктури;

- розвивати сільськогосподарську кооперацію на селі – забезпечити державну підтримку членам сільськогосподарського кооперативу на етапах створення та становлення, а також під час просування сільгосппродукції на ринок, сприяти поліпшенню матеріально-технічної бази кооперативів, наданню пільгових кредитів за схемами, що застосовують для сільгосптоваровиробників, під солідарну відповідальність членів кооперативу тощо;

- розвивати первинне та поглиблене перероблення сільгосппродукції (зокрема овочівництва, садівництва, скотарства) шляхом гарантування територіальними громадами потенційним інвесторам, які ухвалюють рішення щодо будівництва переробних підприємств на території громад, стабільного попиту на їхню продукцію з боку дошкільних і шкільних навчальних закладів, лікарень та інших соціальних установ, що перебувають у підпорядкуванні територіальної громади;

- сприяти розширенню виробництва нішевої сільськогосподарської продукції завдяки підтримці проходженню сертифікації відповідної продукції щодо її якості та безпеки.

4. Відновлення цілісності агропромислового комплексу та зміцнення національної продовольчої системи, для чого треба:

- формувати збалансовану структуру посівних площ сільськогосподарських культур – переглянути структуру державних та місцевих закупівель продукції нового врожаю, урахувавши пріоритети задоволення потреб внутрішнього ринку важливими соціальними харчовими продуктами, а також наявні проблеми з експортними постачачами, які треба переорієнтувати на високорентабельну та менш тоннажну сировинну продукцію (зокрема, бобові культури) і продукти перероблення з більшим умістом доданої вартості;

- розвивати тваринництво, розпрацювати державну програму розвитку тваринництва, у якій варто передбачити способи й механізми нарощування поголів'я ВРХ, її продуктивності, обсягів продукції скотарства на основі інноваційних технологій з відповідним організаційно-економічним, технологічним, технічним та нормативно-правовим забезпеченням;

- розширювати інтеграційні й технологічні зв'язки між сільгоспвиробниками та підприємствами харчової промисловості шляхом створення комплексів, які об'єднують у єдиному технологічному ланцюгу виробництво зерна, комбікормів, вирощування свиней, ВРХ й птиці та перероблення сировини на харчові продукти високого ступеня готовності;

- сприяти забезпеченню матеріально-технічного оснащення сільськогосподарських виробників у спосіб залучення приватних інвестицій у будівництво об'єктів з виробництва добрив та засобів захисту рослин і продукції тваринництва різної потужності й локалізації з огляду на спеціалізацію регіонів;

- сприяти використанню сільгосппідприємствами нових вітчизняних сортів рослин та порід тварин, упровадженню інноваційних технологій у сільськогосподарському виробництві, переробленню та зберіганню сільськогосподарської продукції, застосуванню комплексної механізації, автоматизації та комп'ютеризації виробничих процесів під час вирощування й відгодівлі худоби, поліпшенню структури раціонів годівлі худоби, зокрема збільшенню в ній повноцінних комбінованих кормів, сіна, сінажу та коренеплодів – шляхом усебічного інформування сільгоспвиробників про сучасні досягнення науки і техніки, організації виставок, ярмарків та презентацій, спрямованих на опанування ними новими знаннями.

5. Удосконалення державної підтримки аграрного сектору. З цією метою доцільно:

- здійснювати закупівлю сільськогосподарської продукції та харчових продуктів у вітчизняних сільгоспвиробників та переробних підприємств, яку підприємства самостійно не можуть реалізувати (унаслідок розірваних ланцюгів постачань та відсутності платежів від ритейлерських компаній), через систему державного замовлення – з метою недопущення цінових сплесків на продовольчому ринку та запобігання банкрутству сільгоспвиробників;

- передбачити можливість надання державної підтримки сільгоспвиробникам з використанням електронного документообігу, що спростить механізм та пришвидшить виділення коштів за чинними програмами;

- рекомендувати підприємствам аграрного сектору економіки, які є платниками єдиного податку четвертої групи, застосовувати прискорений метод нарахування амортизації, що дасть змогу зберегти наявний виробничий потенціал підприємств та формувати резерви для відновлення пошкодженого внаслідок воєнних дій майна;

- забезпечити закупівлю сільськогосподарської продукції в дрібнотоварних сільськогосподарських виробників з метою формування наборів продовольчих товарів для

задоволення потреб у харчових продуктах тимчасових переселенців, осіб, які перебувають у зоні активних бойових дій, осіб літнього віку, сімей, члени яких тимчасово не працюють через воєнний стан;

- під час закупівлі сільськогосподарської продукції та харчових продуктів для забезпечення потреб ЗСУ та ТРО надавати перевагу продукції підприємств, що зареєстровані і функціонують на території відповідної громади;
- забезпечити організацію роботи й торгівлю на місцевих сільськогосподарських ринках продукцією, вирощеною господарствами населення відповідних територіальних громад, а також агропродукцією, завезеною з інших регіонів;
- спростити можливості подання заявок на реалізацію сільськогосподарської продукції та харчових продуктів виробниками такої продукції всіх організаційних форм та форм власності, включно з ФОПами та господарствами населення, через систему «Prozorro».

6. Розвиток сільських населених пунктів, для чого треба:

- розпрацювати й упровадити спеціальну програму відновлення постраждалих та розвитку сільських населених пунктів з метою побудови нового сільського укладу життя, у якому буде забезпечено повноцінну реалізацію регіональних особливостей територіально-просторового потенціалу громад на засадах підприємництва, що поліпшить демографічну ситуацію в сільській місцевості, а зусилля громад, спрямовані на відбудову соціальної інфраструктури, забезпечать високий рівень життя та добробут сільського населення;
- проводити консультативну та інформаційно-роз'яснювальну роботу серед населення (а також ВПО) у сільській місцевості щодо можливостей використання пільгового кредитування, залучення коштів у межах транскордонного співробітництва, міжнародної технічної допомоги й т. ін. для започаткування власної справи (бізнесу);
- долучити потенціал центрів підтримки підприємництва, агенцій місцевого розвитку для сприяння самозайнятості населення (а також ВПО), розвитку аутсорсингу в сільських громадах (наприклад, у сфері освітніх послуг).

7. Репозиціонування України в глобальній продовольчій системі. У цьому контексті доцільно:

- сприяти продовженню дії «зернової ініціативи», збільшенню терміну її реалізації на рік або до припинення дії воєнного стану. Важливим також є розширення «зернової ініціативи» на Миколаївський портовий вузол, а також внесення до угоди можливості імпорту мінеральних добрив до українських портів;
- вести й далі адаптацію вітчизняного законодавства до європейських та світових стандартів щодо екологічних вимог при вирощуванні сільськогосподарських культур та утриманні тварин, а також щодо якості та безпечності сільськогосподарської продукції та харчових продуктів, їх маркування, що передбачено Угодою про асоціацію між Україною та ЄС;
- сприяти просуванню експорту вітчизняної сільськогосподарської продукції та харчових продуктів на ринки країн (Канада, Велика Британія) та союзів (ЄС), які тимчасово зняли обмеження на експорт української продукції на власні ринки, шляхом популяризації українських продуктів на нових перспективних ринках.

8. Забезпечення сталості сільськогосподарського виробництва, розвитку органічного (біологічного, екологічного) виробництва, формування засад ведення сільськогосподарського виробництва з урахуванням агрокліматичних змін. Цей напрям вимагає втілення таких ініціатив:

- сприяти впровадженню інноваційних, екологозбережних технологій у сільському господарстві, забезпеченню раціонального сільськогосподарського землекористування, зменшенню техногенного навантаження агровиробництва на довкілля;

- сприяти впровадженню у сільськогосподарське виробництво безвідходних та екологічно безпечних технологічних процесів виробництва сільськогосподарської продукції, а також мінімізації втрат продукції під час збирання врожаю;
- забезпечити організаційно-методичну підтримку підприємств, що самостійно відмовляються від застосування пестицидів або здійснюють їх регламентоване використання лише для оброблення насіння;
- забезпечити підтримку сільгоспвиробників для ведення аграрного та неаграрного бізнесу з урахуванням впливу зміни клімату на цей процес (зокрема через передбачення надання їм «зелених» та «кліматичних» кредитів, розвитку агрострахування та ін.);
- забезпечити науковий супровід розроблення та впровадження заходів щодо запобігання й адаптації сільського господарства до зміни клімату; проводити наукові дослідження в певних підгалузях аграрного сектору;
- упроваджувати інструменти навчання громад щодо особливостей екологічних практик у сільському господарстві.

9. Використання біоенергетичного потенціалу аграрного сектору, що дасть змогу частково замінити традиційні види енергії альтернативними як на національному, так і на місцевому рівнях споживання, зміцнити енергетичну стійкість країни. Для реалізації таких можливостей треба здійснити таке:

- доопрацювати за результатами громадського обговорення та винести на розгляд ВРУ проекти Законів України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо звільнення від сплати податку за викиди двоокису вуглецю установок, що спалюють біопаливо»¹³⁵ та «Про внесення змін до Закону України «Про альтернативні види палива» щодо створення Реєстру установок, що використовують біопаливо як єдиний вид палива» (для забезпечення адміністрування нульової ставки податку на CO₂), підготовлені Держенергоефективності та Міненерго України;
- виділити кошти зі спеціального фонду Державного бюджету України, а також частину коштів, що надходять від іноземних партнерів у межах допомоги, спрямованої на забезпечення енергетичної безпеки держави, на заходи щодо заміщення традиційних видів палива виробниками електричної та теплової енергії такими, що мають біологічне походження, а також на субвенції громадам, спрямовані на оперативне заміщення традиційного пального альтернативним (біологічним);
- запровадити в межах програми «5–7–9 %» пільгове кредитування сертифікованих за європейськими стандартами вітчизняних виробництв біопалива (на закупівлю сировини, обладнання, розширення виробництва тощо) за умови постачання частини виробленої продукції установам соціальної сфери, що мають обладнання для її використання, за взаємоузгодженими цінами;
- стимулювати виробництво альтернативних видів палива (біодизелю з технічних олійних культур і технічної оливи, біоетанолу з кукурудзи та пшениці, а також твердого палива з макухи й твердих відходів від вилучення жирів та олій, що їх нині у великій кількості експортує Україна¹³⁶) та обладнання, потрібного для їх використання, зокрема шляхом ініціювання спеціальних програм міжнародної допомоги та грантів ЮНІДО, USAID та інших міжнародних організацій – це дасть змогу українським

¹³⁵ В усьому світі біомасу вважають CO₂-нейтральним паливом, оскільки під час її спалювання двоокису вуглецю утворюється стільки ж, скільки було поглинуто рослинами під час їхнього росту.

¹³⁶ Експорт макухи та твердих відходів від вилучення жирів та олій за 9 міс. 2022 р. склав 2,4 млн т (2,1 % товарного експорту України). Експортовані Україною технічні олійні культури (ріпак, соя) і технічна олія могли б замінити до 30 % імпортованого дизелю. Наявні потужності з виробництва біодизелю становлять понад 300 тис. т/рік і використовуються менш ніж на чверть. Див.: Україна має всі необхідні умови для виробництва рідкого біопалива. URL: <http://ukrsugar.com/uk/post/ukraina-mae-vsi-neobhidni-umovi-dla-virobnictva-ridkogo-biopaliva>

виробникам отримувати потрібне обладнання для розбудови власного виробництва біопалива;

- розпрацювати спеціальну державну програму підтримки тваринницьких комплексів та ферм, спрямовану на придбання ними обладнання та устаткування (біогазових установок) для біоенергетики, яка, зокрема, передбачатиме заходи щодо часткової компенсації вартості обладнання та устаткування, навчання спеціалістів-операторів біогазових установок, а також спрощення процедур їх під'єднання до робочих газових мереж.

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Втрати у промисловості та аграрному секторі України від російської агресії	4
Розділ 2. Загрози стабільному функціонуванню промисловості й аграрного сектору України в умовах повномасштабної війни	14
Розділ 3. Огляд заходів, спрямованих на підтримку стійкості в промисловості й аграрному секторі економіки	22
Розділ 4. Євроінтеграційні реформи як чинник зміцнення стійкості промисловості України	33
Розділ 5. Пріоритетні напрями і заходи зміцнення стійкості промисловості й аграрного сектору економіки України	38